

Marcin Kasprzycki

<https://orcid.org/000-0002-0942-9845>

Instytut Pamięci Narodowej, Oddział w Krakowie

WŁADZE POWIATU BOCHEŃSKIEGO **WOBEK SZKOLNEJ I POZASZKOLNEJ KATECHIZACJI DZIECI I MŁODZIEŻY W LATACH 1956–1975**

Poniższy artykuł porusza problematykę działań lokalnego ośrodka władzy w Bochni wobec szkolnej i pozaszkolnej katechizacji dzieci i młodzieży w latach 1956–1975.

Ramy chronologiczne artykułu z jednej strony wyznaczają wydarzenia z jesieni 1956 r., a więc zmiany na szczytach władzy i wybór Władysława Gomułki na stanowisko I sekretarza KC PZPR, a z drugiej – reforma administracyjna przeprowadzona w 1975 r., której efektem było zniesienie trójstopniowego podziału administracyjnego państwa, a więc likwidacja między innymi powiatu bocheńskiego.

Przez władze w wymiarze powiatowym rozumieć Komitet Powiatowy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, administrację powiatową z przewodniczącym Prezydium PRN i jej jednostki organizacyjne (wydziały), a także Służbę Bezpieczeństwa.

Przedstawienie tej sfery aktywności władz w powiecie bocheńskim zainspirowane zostało poniekąd zainteresowaniem, jakie w 1963 r. SB wykazała w stosunku do funkcjonowania punktów katechetycznych, przeprowadzając ogólnopolską akcję badania procesu pozaszkolnej katechizacji w wybranych miastach i powiatach (po jednym z każdego województwa) na terenie całej Polski.

Problematyka nauczania religii w szkołach po zdobyciu władzy przez komunistów w Polsce, proces jej usuwania w okresie stalinowskim, zagwarantowanie jej obecności w szkołach – jako przedmiotu nadobowiązkowego – na fali zmian po Październiku '56, a następnie stopniowe jej

ograniczanie aż do definitywnego usunięcia w 1961 r. oraz późniejsze próby nadzoru nad katechizacją pozaszkolną były zjawiskiem ogólnopolskim i jednym z elementów całościowej polityki wyznaniowej PPR/PZPR, która wynikała z istoty ideologii komunistycznej i jej stosunku do religii jako wyznania wiary¹. Po 1956 r. proces ten był elementem szerszego zjawiska laicyzacji życia społecznego, zainicjowanego przez PZPR w 1958 r.²

Tematyka polityki różnych szczebli i ogniw aparatu władzy wobec katechizacji dzieci i młodzieży w latach 1956–1975 doczekała się wielu opracowań, w których autorzy stosowali różną perspektywę i cezurę czasową. W skali ogólnopolskiej problematykę nauczania religii w szkołach w latach 1944–1961 opisała Hanna Konopka³. Podobną cezurę czasową przyjął Zbigniew Stanuch w pracy poświęconej katechizacji szkolnej i pozaszkolnej na obszarze Pomorza Zachodniego⁴. Rozdziały poświęcone katechezie, procesom laicyzacji szkolnictwa i kontroli pozaszkolnego nauczania religii znalazły się także w monografiach omawiających działania władz wobec Kościoła w obrębie jednostek administracji kościelnej bądź państwowej⁵. Ten obszar relacji państwo–Kościół w okresie PRL był

¹ Zob. np. M. Jędraszewski, *Partia komunistyczna walcząca z religią i państwo komunistyczne gwarantujące wolność religijną jako teoretyczne podstawy marksizmu-leninizmu w walce z religią i Kościołem katolickim w krajach realnego socjalizmu*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 2008, t. 22, s. 299–318. Na temat relacji państwo–Kościół w okresie Polski „ludowej” zob. A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*, Kraków 1995; A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2003; Z. Zieliński, *Kościół w Polsce 1944–2002*, Radom 2003; J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003.

² Zob. A. Dudek, *Państwo i Kościół...*, s. 72 i n.; Ł. Marek, *List KC PZPR z lipca 1958 roku, czyli laicyzacja kontra klerikalizacja [w:] „Przewodnia siła Narodu”. Z dziejów partii komunistycznej na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim 1945–1990*, red. T. Kurpierz, Katowice 2010, s. 135–139; *idem*, „Ofensywie klerikalizmu trzeba położyć tamę”. *Partyjno-państwowa walka z Kościołem o ducha narodu w okresie Wielkiej Nowenny na przykładzie województwa katowickiego [w:] Pół wieku milenium. Religijne, polityczne i społeczne aspekty obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967). Studia i materiały*, red. B. Noszczak, Warszawa 2017, s. 509–566.

³ H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944–1961)*, Białystok 1997.

⁴ Z. Stanuch, *Walka o religię. Katechizacja szkolna i pozaszkolna na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1961*, Szczecin 2014.

⁵ Wśród monografii kończących się na 1956 r. można wskazać m.in.: A. Dziurok, *Kruchtoizacja. Polityka władz partyjno-państwowych wobec Kościoła katolickiego w latach 1945–1956 w województwie śląskim/katowickim*, Katowice 2012; P. Mardyla, *Duszpasterstwo w czasach stalinowskich. Władze komunistyczne wobec działalności Kościoła rzymskokatolickiego w archidiecezji krakowskiej w latach 1945–1956*, Kraków 2009. Natomiast wśród publikacji obejmujących późniejszy okres należy wymienić m.in.: Ł. Marek, „Kler to nasz wróg”. *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na terenie województwa katowickiego w latach 1956–1970*, Katowice 2009; K. Maniewska, *Kościół katolicki w Bydgoszczy wobec prób laicyzacji i dezintegracji społeczeństwa*

podejmowany również w artykułach, publikowanych w czasopiśmie naukowych⁶ i pracach zbiorowych⁷.

W prezentowanym artykule wykorzystano archiwalia Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej/Urzędu Powiatowego w Bochni, Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Krakowie, Komitetu Powiatowego PZPR w Bochni, Kuratorium Okręgu Szkolnego w Krakowie, Wydziału ds. Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (WdsW PWRN) w Krakowie oraz Służby Bezpieczeństwa w Bochni i Krakowie. Szeroki wachlarz źródeł pozwolił na zaprezentowanie tego tematu w szerokiej perspektywie, uwzględniającej rolę i skalę zaangażowania w analizowaną problematykę różnych instytucji.

Rok 1956 – powrót religii do szkół

Tytułem wstępu należy przedstawić sytuację w zakresie katechizacji dzieci i młodzieży w szkołach powiatu bocheńskiego, jaka kształtowała się pod koniec roku szkolnego 1955/1956. Działo tam 107 szkół

w okresie rządów Edwarda Gierka (1970–1980), Warszawa 2007; B. Stanaszek, *Diecezja sandomierska w powojennej rzeczywistości politycznej w latach 1945–1967*, t. 2: *Duszpasterstwo i laicyzacja życia społecznego*, Sandomierz 2006; K. Tylec, *Władze komunistyczne wobec Kościoła katolickiego w dekanacie Janów Lubelski w latach 1944–1981*, Warszawa–Lublin 2020; M. Celmer, *Władze państwowe wobec Kościoła Rzymskokatolickiego diecezji płockiej w latach 1945–1970*, Kraków–Płock 2020.

⁶ Np. M. Kasprzycki, *Kwestia nauczania w świetle protokołów egzekutywy Komitetu Powiatowego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Nowym Sączu w latach 1958–1970. Zarys problematyki*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2014, nr 1; K. Lemek, *Działalność punktów katechetycznych w województwie szczecińskim w latach 1962–1970 w świetle materiałów Instytutu Pamięi Narodowej Oddział w Szczecinie*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2015, nr 1; D. Mazurkiewicz, *Nadźór nad punktami katechetycznymi na przykładzie działań administracji w Zielonej Górze wobec Kościoła gorzowskiego*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2011, t. 14; A. Mezglewski, *Nauczanie religii w Polsce Ludowej*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2000, t. 1; A. Szot, *Normalizacja, której nie było... Katechizacja na Białostoczczyźnie w latach 1956–1961*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 2010, t. 9.

⁷ Np. K. Talarek, *Kary nakładane na kapłanów diecezji tarnowskiej za niezastosowanie się do przepisów państwowych odnośnie do nauczania religii w latach 1961–1963 w świetle dokumentów Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Dzieje Diecezji Tarnowskiej*, t. 6: *Świadkowie wiary*, red. A. Gąsior, J. Królikowski, Tarnów 2018; Z. Bereszyński, *Oświata i wychowanie jako obszar konfrontacji ideologicznej państwo–Kościół na przykładzie terenów wchodzących w skład województwa opolskiego* [w:] *Relacje państwo–Kościół na Górnym Śląsku w latach 1945–1989. Konflikt ideologiczny*, red. A. Dziurok, Katowice–Warszawa 2019; R. Reczek, *Laicyzacja szkół w Wielkopolsce w okresie rządów Władysława Gomułki* [w:] *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1956–1970*, red. K. Białecki, Poznań 2009; K. Lemek, *Działalność punktów katechetycznych w województwie szczecińskim w latach 1961–1970* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 2: *1956–1972*, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin 2017.

podstawowych oraz 8 szkół średnich i zawodowych: Liceum Pedagogiczne w Bochni; licea ogólnokształcące w Bochni i Niepołomicach; Technikum Handlowe w Bochni; zasadnicze szkoły zawodowe w Bochni i Łapanowie; Technikum Rolnicze w Dąbrowicy; Liceum Technik Plastycznych w Wiśniczu Nowym⁸. W województwie krakowskim, na tle większości kraju, proces usuwania religii ze szkół podstawowych w połowie lat pięćdziesiątych napotykał poważne trudności⁹. Tak było również w powiecie bocheńskim mimo determinacji władz partyjnych i administracyjnych. Pod koniec roku szkolnego 1955/1956 katechezy nie było w dwóch bocheńskich szkołach Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (Szkole Ćwiczeń im. K. Brodzińskiego przy Liceum Pedagogicznym i SP im. św. Kingi¹⁰) oraz w jedenastu szkołach podstawowych na terenie powiatu (Chronów, Grabie Uznańskie, Kierlikówka, Kobyle, Leszczyna, Lubomierz, Łapanów, Łakta Dolna, Ostrów Szlachecki, Rdzawa, Rzezawa), w których katechetów pozbawiono prawa nauczania. Ponadto religii nie nauczano w pięciu szkołach podstawowych, ponieważ według władz, mimo posiadania zgody, katecheci prowadzili naukę religii dla uczniów tych szkół w kościołach (Buczyna, Kamyk, Sobolów, Wiśnicz Nowy, Zbydniów). Plany na kolejny rok szkolny obejmowały usunięcie religii z kolejnych jedenastu placówek za pomocą „pracy oddolnej”¹¹.

⁸ Według opracowania na temat szkolnictwa w powiecie bocheńskim w roku szkolnym 1955/1956 funkcjonowały 103 szkoły podstawowe. Wynika z niego również, że w kolejnych latach liczba tego typu szkół była zmienna, np.: w roku szkolnym 1956/1957 – 101, 1958/1959 – 107. Por. J. Dudziak, S. Nowak, S. Satoła, M. Szelaąg, *Szkolnictwo i życie kulturalne* [w:] *Bochnia. Dzieje miasta i regionu*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Kraków 1980, s. 541; Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej ANKr), 29/2231/73, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Bochni 28 III – 4 VII 1956, Informacja o działalności kleru w powiecie bocheńskim [załącznik do protokołu nr 16/56 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Bochni odbytego 16 V 1956 r.], k. 103–105.

⁹ Opierając się na liczbach przytoczonych przez H. Konopkę, należy stwierdzić, że w roku szkolnym 1955/1956 w woj. krakowskim nauka religii obecna była w 1022 szkołach podstawowych na 1706 szkół, co w skali całego kraju stanowiło 23 proc. wszystkich szkół tego typu z religią. H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej...*, s. 173–174. Z kolei po rozpoczęciu roku szkolnego 1956/1957 w 1690 szkołach podstawowych woj. krakowskiego katecheza nadal obecna była w 907 szkołach (53,6 proc.). Natomiast o wiele lepiej z perspektywy władz wyglądała laicyzacja liceów ogólnokształcących. Na 48 w województwie, katecheza obecna była zaledwie w 10 (Archiwum Akt Nowych [dalej AAN], 2/1587/31/189, Sprawozdanie z sytuacji na odcinku wyznaniowym z woj. krakowskiego, Sprawozdanie sytuacyjne z odcinka wyznaniowego w woj. krakowskim za I kwartał 1957 r., k. 6).

¹⁰ J. Dudziak, S. Nowak, S. Satoła, M. Szelaąg, *Szkolnictwo i życie...*, s. 556; S. Kobiela, *Bochnia w październiku 1956 r.*, „Wiadomości Bocheńskie” 2016, nr 4, s. 6.

¹¹ ANKr, 29/2231/73, Informacja o działalności kleru w powiecie bocheńskim [załącznik do protokołu nr 16/56 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Bochni odbytego 16 V 1956 r.], k. 103–104.

Na terenie powiatu istniały 34 parafie Kościoła rzymskokatolickiego, które należały zarówno do archidiecezji krakowskiej (dekanat niepołomicki: 8 parafii) i diecezji tarnowskiej (dekanat bocheński: 11 parafii; dekanat lipnicki: 10 parafii; dekanat uścieński: 5 parafii)¹². W 1956 r. w powiecie posługiwało 78 księży diecezjalnych oraz przebywało 96 siostr zakonnych, które między innymi zajmowały się pracą oświatowo-wychowawczą w przedszkolach i domach dziecka¹³.

Kolejne wydarzenia w 1956 r. (tajny referat I sekretarza KC KPZR Nikity Chruszczowa o zbrodniach Stalina oraz rozpowszechnienie jego treści w Polsce; śmierć Bolesława Bieruta; robotniczy zryw w Poznaniu, krwawo stłumiony przez władze; rywalizacja dwóch „koterii” w łonie PZPR i próba przecignięcia na swoją stronę zwolnionego z więzienia Władysława Gomułki) doprowadziły jesienią do istotnych zmian we władzach partyjno-państwowych. Ich wyrazem były obrady VIII Plenum KC PZPR (19–21 października 1956 r.), w trakcie których Gomułka został wybrany nowym I sekretarzem partii. Wydarzeniom tym, określanym mianem „odwilży”, towarzyszyły nadzieje Polaków na trwałe zmiany w życiu politycznym, społecznym i gospodarczym Polski „ludowej”. Ich wyrazem były dziesiątki wieców poparcia dla nowego przywódcy¹⁴. Wśród wielu różnych postulatów zgłaszanych przez uczestników (m.in. dotyczących demokratyzacji życia politycznego oraz rozliczenia osób winnych represji i zbrodni) znalazły się również żądania przywrócenia swobód religijnych, ograniczonych w latach wcześniejszych¹⁵. Również

¹² *Katalog kościołów i duchowieństwa archidiecezji krakowskiej rok 1958*, Kraków b.d., s. 146–154; *Rocznik diecezji tarnowskiej na rok 1959*, Tarnów 1959, s. 60–68, 149–155, 259–264; Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Bochni (dalej ANBch), 30/4/666, Wydział Oświaty i Kultury PPRN w Bochni: Sprawozdania z punktów katechetycznych 1962–1963, Wykaz punktów katechetycznych na terenie powiatu bocheńskiego, Bochnia, 20 IV 1963 r., b.p.; Oddziałowe Archiwum IPN w Krakowie (dalej AIPN Kr), 08/95/DVD, t. 1, Sprawa zagadnieniowa krypt. „Borowiki” dotycząca działalności duchowieństwa w powiecie bocheńskim, Wykaz księży z terenu powiatu bocheńskiego, Bochnia, 15 IX 1966 r., k. 6–15.

¹³ ANKr, 29/2231/73, Informacja o działalności kleru w powiecie bocheńskim [załącznik do protokołu nr 16/56 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Bochni odbytego 16 V 1956 r.], k. 102; AIPN Kr, 039/2/DVD, t. 17, cz. II, Meldunki i informacje dotyczące działalności kleru 1958–1961, Wykaz cyfrowy zakonnic z terenu powiatu bocheńskiego (odpis), b.d. [1958 r.?], k. 225–226.

¹⁴ Na temat polskiego Października '56 zob. m.in. P. Codogni, *Rok 1956*, Warszawa 2006; P. Machcewicz, *Polski rok 1956*, Warszawa 1993; *idem, Zmiana czy kontynuacja? Polska przed i po Październiku '56* [w:] PRL. *Trwanie i zmiana*, red. D. Stola, M. Zaremba, Warszawa 2003, s. 119–158. W wymiarze lokalnym zob. J. Kwiek, *Rok 1956 w Krakowie i województwie (wybrane problemy)*, Kraków 1999.

¹⁵ Już w trakcie rozpoczynającego się roku szkolnego 1956/1957 w wielu miejscach Polski wierni zaczęli wieszać ponownie symbole wiary i oddolnie wywierać naciski

mieszkańcy Bochni i powiatu bocheńskiego dali wyraz tym oczekiwaniom. W dniu 28 października 1956 r. odbył się w Bochni wiec zorganizowany przez Tymczasowy Komitet Rewolucyjny. Zebrani uchwalili rezolucję zawierającą 23 punkty¹⁶. Powiatowa Delegatura ds. Bezpieczeństwa Publicznego (DdsBP) w Bochni odnotowała, że „obok słusznych postulatów natury gospodarczej i administracyjnej [...], jako problemy zasadnicze wyszły zmiany stosunku do religii i Kościoła jako takiego”. Wśród zebranych pojawiły się hasła odwołania dotychczasowego kierownika Referatu ds. Wyznań Prezydium Powiatowej Rady Narodowej (PPRN), powrót religii do wszystkich szkół, usunięcie ze stanowiska dyrektora Liceum Ogólnokształcącego w Bochni Juliana Bogowskiego, któremu zarzucono walkę z religią, a także uwolnienie prymasa Stefana Wyszyńskiego i innych duchownych więzionych przez komunistów¹⁷.

Następnego dnia zebrała się egzekutywa powiatowa, na której posiedzeniu oprócz kwestii organizacyjnych skomentowano także przebieg wiecu. Jej członek, Leonard Żukiewicz (wówczas przewodniczący Zarządu Powiatowego Związku Młodzieży Polskiej¹⁸), ocenił, że osoby, które zgłaszały żądania dotyczące kwestii religijnych, musiały być zainspirowane przez kler. Z jego wypowiedzi można wywnioskować, że kierownictwo partyjne odczuwało presję społeczną i gotowe było na pewne ustępstwa. Żukiewicz stwierdził, że „Komitet Powiatowy winien należycie rozpatrzyć wysuwane postulaty przez mieszkańców Bochni, i w miarę możliwości należy je realizować”. Gotowość do ustępstw chciał nieco osłabić sekretarz propagandy Edward Dukała, który zwracał uwagę, że nie powinno się pochopnie wydawać zezwoleń „miejscowym księżom, którzy nie cieszą się dobrą opinią”, mając zapewne na myśli duchownych, których władze uznawały za przeciwników reżimu¹⁹. Z kolei I sekretarz KP

na władze administracyjne, by przywróciły do szkół katechezę (H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944–1961)*, Białystok 1997, s. 182–188). W odniesieniu do województwa krakowskiego zwracał na to uwagę m.in. J. Kwiek, *Rok 1956 w Krakowie...*, s. 24–25.

¹⁶ S. Kobiela, *Bochnia w październiku...*, s. 6–7; J. Kwiek, *Rok 1956 w Krakowie...*, s. 47.

¹⁷ S. Kobiela, *Bochnia w październiku...*, s. 6; AIPN Kr, 012/2, t. 5, Meldunki i raporty specjalne PUBP/RSB KPMO w Bochni z lat 1950–1961, Notatka informacyjna kierownika PDdsBP w Bochni, Bochnia, 28 X 1956 r., k. 82.

¹⁸ Kilka dni później, 2 listopada, Żukiewicz zastąpił Edwarda Dukalę na stanowisku sekretarza propagandy KP. ANKr, 29/2231/30, Plenarne posiedzenia KP PZPR w Bochni 1956 r., Protokół z plenum KP PZPR odbytego 2 XI 1956 r., Bochnia, 2 XI 1956 r., s. 55.

¹⁹ Kwestia różnicowania duchowieństwa oraz okresowego klasyfikowania go, biorąc za kryterium aktualny stosunek do władz państwowych i ich bieżącej polityki wyznaniowej, pojawiła się już w latach 40. Aktualizowanie wiedzy o osobach duchownych podykotowane było także pewnego rodzaju badaniem zmian postaw. Po 1956 r. standardowo

Tadeusz Ziembliński poruszył kwestię szkół działających pod patronatem Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, które należało uchronić przed wprowadzeniem do programu nauczania katechezy, ponieważ „są u nas tacy ludzie, którzy nie życzą sobie, ażeby ich dzieci chodziły na religię”²⁰.

Wydarzenia w Warszawie oraz informacje o radykalizacji postaw mieszkańców powiatu sprawiły, że władze w Bochni skłonne były do poczynienia pewnych koncesji na rzecz społeczeństwa. Na plenum KP PZPR pod koniec listopada 1956 r. twierdzono, że zastępca przewodniczącego PPRN Władysław Więcek „zebrał księży i powiedział, że mogą uczyć religii w szkołach”²¹.

Kwestia obecności katechezy w szkołach została uregulowana na forum Komisji Wspólnej przedstawicieli rządu i Episkopatu²². W dniu 8 grudnia

wyróżniano trzy typy postaw księży – „wroga” (ewentualnie „wojującą”), „pozytywną” i „neutralną”, natomiast tych, o których nie udało się zebrać wystarczających informacji, zaliczano do grupy nierozpoznanej. Jeśli chodzi o księży diecezjalnych pracujących w powiecie bocheńskim, to pierwsze takie zestawienie sporządzono w 1958 r., kolejne w 1966 r. Jeśli zaś chodzi o okres stalinowski, to „wrogo” zachowującym się księdzem był np. Tadeusz Siepak z parafii w Łapanowie (archidiecezja krakowska), jednak tuż przed odwilżą za najbardziej nieprzejednanego duchownego w powiecie władze uznawały ks. Michała Bleharczyka, proboszcza parafii św. Mikołaja Biskupa w Bochni i dziekana dekanatu bocheńskiego (L. Marek, „*Kler to nasz wróg*”..., s. 198–199; K. Talarek, *Diecezja tarnowska w latach 1945–1970. Problemy personalno-organizacyjne*, Tarnów 2012, s. 382–384, 388–389; J. Marecki, *Zakony pod presją bezpieki. Aparat bezpieczeństwa wobec wspólnot zakonnych na terenie województwa krakowskiego 1944–1975*, Kraków 2009, s. 379–387; F. Musiał, *Pion antywyznaniowy WUBP w Krakowie (1945–1952). Rekonesans badawczy [w:] Przeciw religii i kościołom. Sprawozdania Sekcji 5 Wydziału V Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie 1946–1952*, red. idem, Kraków 2008, s. 94–96; B. Stanaszek, *Diecezja sandomierska w powojennej rzeczywistości politycznej w latach 1945–1967*, t. 1: *Problematyka personalno-organizacyjna*, Sandomierz 2006, s. 182–186; P. Mardyla, *Duszpasterstwo w czasach stalinowskich. Władze komunistyczne wobec działalności duszpasterskiej Kościoła rzymskokatolickiego w archidiecezji krakowskiej w latach 1945–1956*, Kraków 2009, s. 330; AIPN Kr, 039/2/DVD, t. 17, cz. II, Raport z przeprowadzonego rozeznania działalności kleru Kościoła rzymskokatolickiego na terenie powiatu bocheńskiego, Bochnia, 20 VII 1958 r., k. 206; ANKr, 29/2231/73, Informacja z działalności kleru w powiecie bocheńskim [załącznik do protokołu nr 16/56 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Bochni odbytego 16 V 1956 r.], k. 110–111.

²⁰ ANKr, 29/2231/74, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Bochni 10 VII – 5 XII 1956, Protokół z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w dniu 29 X 1956 r., s. 200.

²¹ ANKr, 29/2231/30, Protokół z poszerzonego plenum KP PZPR w Bochni odbytego w dniu 22 XI 1956 r., s. 61.

²² Pierwszym kolegialnym ciałem, które miało stanowić forum do rozwiązywania problemów w relacjach państwo–Kościół była Komisja Mieszana, która swoje prace zainaugurowała 5 VIII 1949 r. Po dojściu do władzy Gomułki wznowiono prace tego gremium, które przybrało nazwę Komisji Wspólnej przedstawicieli rządu i Episkopatu. W 1967 r. prace Komisji zostały zawieszono, a reaktywacja jej działalności nastąpiła dopiero we wrześniu 1980 r. (A. Dudek, *Państwo i Kościół...*, s. 18–19, 45–46; K. Michalski, *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, Warszawa 2012).

1956 r. ogłoszono komunikat Komisji (datowany na 2 grudnia), który w części dotyczącej katechizacji dzieci i młodzieży stanowił, że religia wraca do szkół podstawowych i średnich jako przedmiot nadobowiązkowy dla tych dzieci, których rodzice wyrażą na to zgodę. Prawne regulacje nauczania religii w szkołach zostały określone w dwóch zarządzeniach Ministerstwa Oświaty (7 i 8 grudnia) oraz okólniku z 11 grudnia 1956 r.²³

Ponieważ przed odwilżą proces usuwania religii ze szkół w powiecie był w zasadzie w fazie początkowej, tym łatwiej było rodzicom i księżom wyegzekwować jej powrót do placówek oświatowych. Jak informował KP PZPR w Bochni „kształtowanie naukowego światopoglądu w procesie nauczania jest realizowane, jednak na tym odcinku napotyka się na duże trudności. We wszystkich szkołach tak państwowych²⁴, jak i średnich na naszym terenie jest prowadzona nauka religii. Na ponad 15 tys. młodzieży uczącej się, nieobjętych nauczaniem religii jest tylko około 20 osób”²⁵.

Pozaustawowe „wypychanie” katechezy ze szkół

Do połowy 1958 r. KP PZPR w Bochni z reguły nie poświęcał uwagi problematyce wyznaniowej, a jeśli już, to robił to w związku z prowadzoną weryfikacją i oceną postawy członków partii²⁶. Także problem religii, która po Październiku ’56 wróciła do szkół, wydawał się chwilowo niezbyt eksponowany. Świadczyły o tym słowa I sekretarza KP PZPR Stanisława Żarka²⁷, wypowiedziane na plenum w marcu 1958 r.:

Nie można również powiedzieć w tej chwili, czy dobrze czy źle, że po październiku wprowadzono do szkół religię, ale należałoby się z drugiej strony zastanowić, ile naszych dzieci, dzieci aktywistów, należy do organizacji młodzieżowych, ile jest rodziców, którzy by się zgodzili na szkołę świecką, ilu rodziców rozmawia o tym z dziećmi. My społeczeństwo musimy brać takie, jakie ono na razie jest i nic innego nie wymyślimy²⁸.

²³ H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej...*, s. 191–193.

²⁴ To prawdopodobnie przejęzyczenie, chodziło o szkoły podstawowe.

²⁵ ANKr, 29/2231/78, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Bochni 28 IV–29 VII 1958 r., Informacja o sytuacji w oświacie na terenie powiatu bocheńskiego [załącznik do protokołu z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Bochni z dnia 18 VI 1958 r.], k. 121.

²⁶ ANKr, 29/2231/32, Posiedzenia plenarne KP PZPR w Bochni 1958 r., Protokół z odbytego plenum KP PZPR w Bochni w dniu 12 III 1958 r., k. 9, 13.

²⁷ Stanisław Żarek został wybrany na to stanowisko 4 XI 1956 r., zastępując Tadeusza Ziemblińskiego (ANKr, 29/2231/30, Posiedzenia plenarne KP PZPR w Bochni 1956 r., Protokół z odbytego plenum KP PZPR w Bochni w dniu 2 XI 1956 r., k. 55).

²⁸ ANKr, 29/2231/32, Protokół z odbytego plenum KP PZPR w Bochni w dniu 12 III 1958 r., k. 12.

Dyskutując na majowym plenum KP PZPR o sytuacji młodzieży w powiecie po 1956 r. i oddziaływaniu na nią przez działające organizacje młodzieżowe (ZHP, ZMS, ZMW), niewiele uwagi poświęcono pracy duszpasterskiej wśród dzieci i młodzieży. Skupiono się raczej na własnym środowisku i sposobach dotarcia do młodych osób. Tylko jeden mówca podczas obrad zwrócił uwagę na sytuację w Niegowici, gdzie „młodzież [...] poszła za klerem, który umiał nas uprzedzić i ujął młodzież w swoje ręce i obecnie nią kieruje”²⁹.

Po uporządkowaniu wewnętrznej sytuacji, wynikającej z przekształceń w aparacie bezpieczeństwa i związanej z tym redukcji etatów, Służba Bezpieczeństwa zaczęła ponownie intensyfikować pracę operacyjną wokół Kościoła katolickiego. Początkowo jednak funkcjonariusze bocheńskiej SB ograniczyli się do obserwacji zachowania duchowieństwa, które w ich ocenie coraz silniej rozwijało pracę duszpasterską z młodzieżą i wywierało presję na nauczycieli w sprawie katechizacji. „Mówiąc o nacisku ze strony kleru na młodzież, można przytoczyć takie momenty, jak próby organizowania przez kler świetlic dla młodzieży na plebaniach, następnie organizowanie kursów przedmażeńskich, które odbywają się na plebaniach” – raportował w marcu 1957 r. kpt. Marian Kowal, zastępca komendanta powiatowego ds. bezpieczeństwa³⁰.

Stosunek władz państwowych do Kościoła zaczął się stopniowo zmieniać, a wyrazem zasadniczego zwrotu i wycofywania się z ustępstw wobec Kościoła był skierowany do instancji terenowych partii list KC PZPR z lipca 1958 r., który definiował nowy kierunek polityki wyznaniowej ekipy Gomułki. Komuniści z niepokojem obserwowali ożywienie życia religijnego związane z ogłoszonym przez prymasa Stefana Wyszyńskiego w maju 1957 r. programem Wielkiej Nowenny, mającym przygotować wiernych do milenium chrztu Polski przypadającego w 1966 r.³¹ Autorzy dokumentu zarzucili w nim Kościołowi rozpoczęcie „ofensywy klerykałnej”, mobilizowali członków partii do stawienia oporu oraz proponowali podjęcie konkretnych przeciwdziałań. W dziedzinie edukacji postulowali dążenie „do rozszerzenia liczby szkół bez nauczania religii”, a cel ten miał być osiągnięty dzięki pozyskiwaniu poparcia rodziców dla modelu szkoły laickiej³².

²⁹ ANKr, 29/2231/31, Posiedzenia plenarne KP PZPR w Bochni, Protokół z odbytego plenum KP PZPR w Bochni z dnia 22 V 1957 r., k. 76.

³⁰ AIPN Kr, 012/1/DVD, t. 3, Sprawozdania z pracy operacyjnej PUBP/RSB KPMO w Bochni 1954–1959, Sprawozdanie z pracy Referatu ds. Bezpieczeństwa KPMO w Bochni, Bochnia, 27 III 1957 r. k. 170.

³¹ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego...*, s. 218–225.

³² *List Komitetu Centralnego PZPR do egzekutyw partyjnych w sprawie polityki wobec Kościoła, lipiec 1958 r.* [w:] P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo*

Pierwszą przeprowadzoną po rozesłaniu listu ogólnopństwową akcją, którą można uznać za ważny etap laicyzacji przestrzeni życia publicznego, była tzw. dekrucyfikacja szkół oraz wprowadzenie zakazu odmawiania modlitwy przed lekcją i po jej zakończeniu. Ich przeprowadzenie umożliwił okólnik nr 26 ministra oświaty z 4 sierpnia 1958 r. „w sprawie przestrzegania zasad świeckości szkoły”³³.

Usuwanie symboli religijnych z pomieszczeń szkolnych spotkało się z wieloma wystąpieniami wiernych w ich obronie, szczególnie w małych miejscowościach i wsiach³⁴. Także w powiecie bocheńskim doszło do takich manifestacji³⁵. Pierwsze wydarzenie związane z usuwaniem krzyży z sal lekcyjnych odnotowano już 30 sierpnia w Bytomsku. W reakcji na postępowanie kierownika szkoły grupa kobiet ponownie powiesiła krzyże na ścianach. Ponadto w jednym z pomieszczeń szkolnych Maria Matras pozostawiła podpisaną przez siebie i męża kartkę następującej treści: „Do władz szkolnych. Zwracam się z prośbą o naukę religii, uczenie religii i umieszczenia [*sic*] krzyża w szkole oraz pacierza przed nauką i po nauce dla córek”³⁶. W pierwszym dniu września do wsi przyjechał prokurator powiatowy w towarzystwie funkcjonariusza SB, by na miejscu odtworzyć przebieg zajęcia i ustalić prowodyrów. Do ciekawej sytuacji doszło w trakcie wizyty prokuratora w domu małżeństwa Matrasów. Gdy odpowiadając na pytanie ich dziesięcioletniej córki, czy nadal będzie można odmawiać modlitwę przed lekcjami i po lekcjach i czy krzyże wrócą na ściany, prokurator zaprzeczył, dziewczynka oświadczyła, że nie będzie chodziła do szkoły³⁷. Z kolei 8 września przed budynkiem szkoły w Królówce zebrało

w świetle dokumentów 1945–1989, t. 1: *Lata 1945–59*, Poznań 1994, s. 643; A. Dudek, *Państwo i Kościół...*, s. 71–72; Ł. Marek, *List KC PZPR...*, s. 135–139; J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego...*, s. 225–227.

³³ A. Dudek, *Państwo i Kościół...*, s. 74–75; D. Jasiak, *Akcja dekrucyfikacyjna w 1958 r. w północno-wschodnich powiatach województwa krakowskiego w świetle dokumentów*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2014, z. 1, s. 147–163.

³⁴ A. Dudek, *Państwo i Kościół...*, s. 76–78.

³⁵ J. Szczepaniak, *Akcja dekrucyfikacyjna (wrzesień 1958 r.)*, w *świecie meldunków krakowskiej służby bezpieczeństwa [w:] Nie ma wolności bez pamięci. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Ryszardowi Terleckiemu*, red. W. Bernacki, Z. Nawrocki, W. Pasierbek, Z.K. Wójcik, Kraków 2009, s. 783–787; K. Talarek, *Duchowieństwo i świeccy diecezji tarnowskiej wobec okólnika Ministerstwa Oświaty w sprawie przestrzegania świeckości szkoły (nr 26 z 4 sierpnia 1958 roku) w świetle doniesień Służby Bezpieczeństwa [w:] Dzieje Diecezji Tarnowskiej, t. 2: Instytucje i wydarzenia*, red. A. Gąsior, J. Królikowski, Tarnów 2012, s. 636–639.

³⁶ AIPN Kr, 060/2, t. 19, Meldunki specjalne oraz notatki i biuletyny informacyjne SB KWMO w Krakowie z lat 1957–1958, Notatka informacyjna nr 28/58, Kraków, 3 IX 1958 r., k. 83–84.

³⁷ AIPN Kr, 047/17/DVD, Materiały dotyczące realizacji okólnika nr 26 i zarządzenia nr 9 ministra oświaty z 4 VIII 1958 r. w sprawie przestrzegania zasad świeckości szkoły

się około trzystu osób domagających się ponownego zawieszenia krzyży w pomieszczeniach szkolnych. W celu uspokojenia tłumu przyjechali tam przewodniczący i sekretarz PPRN w Bochni oraz kierownik Wydziału Oświaty PPRN. Zjawił się również prokurator powiatowy oraz grupa funkcjonariuszy MO. Wyjaśnienia urzędników nie uspokoiły mieszkańców, którzy wdarli się do szkoły i ponownie zawiesili krzyże. Gdy milicja zatrzymała Stanisława Płachtę, który otworzył zamek w drzwiach wejściowych do budynku szkolnego, tłum próbował go uwolnić, a wówczas w jego stronę funkcjonariusze rzucili świece dymne. W wyniku protestów na terenie powiatu do 11 września zatrzymano 23 osoby, a 2 aresztowano³⁸.

Równoległe władze wprowadziły przepisy, które od nowego roku szkolnego zabraniały nauczania osobom należącym do zgromadzeń zakonnych³⁹. To dyskryminujące zakonników posunięcie, które w wielu polskich szkołach zdezorganizowało katechizację dzieci i młodzieży, można odbierać jako przygotowanie do całkowitego usunięcia religii ze szkół państwowych⁴⁰. W powiecie bocheńskim restrykcje te nie dotknęły zakonników i zakonnice, ponieważ nie prowadzili oni szkolnej katechezy.

Po wakacjach, zgodnie z zaleceniami zawartymi w liście KC PZPR, lokalne władze oświatowe coraz śmielej zaczęły sięgać po rozwiązania utrudniające organizowanie religii w szkołach państwowych. Działania te zintensyfikowano w kolejnym roku szkolnym (1959/1960)⁴¹.

Ważną rolę w ograniczaniu katechizacji szkolnej dzieci miały odegrać komisje ds. laicyzacji (nazywane także komisjami ds. wyznaniowych).

na terenie woj. krakowskiego, Meldunek specjalny KPMO w Bochni, 2 IX 1958 r., k. 265–266.

³⁸ J. Szczepaniak, *Akcja dekrucyfikacyjna...*, s. 789; K. Talarek, *Duchowieństwo i świececy...*, s. 638, 649; AIPN Kr, 047/17/DVD, Wykaz zaistniałych incydentów na tle stosunków między państwem a Kościołem na terenie woj. krakowskiego, b.d., k. 196; *ibidem*, Meldunek specjalny, Bochnia, 2 IX 1958 r., k. 263–264; *ibidem*, Zestawienie na temat zatrzymań, aresztów i rozmów profilaktycznych w związku z pogwałceniem zarządzenia ministra oświaty z 4 VIII 1958 r., k. 273; AIPN Kr, 060/2, t. 19, Notatka informacyjna nr 33/58, Kraków, 10 IX 1958 r., k. 132–133.

³⁹ Regulowało to Zarządzenie ministra oświaty z 4 VIII 1958 r. w sprawie nauczycieli lekcji religii (H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej...*, s. 223; J. Wiśniewska, *Dyskryminacja katechetów zakonnych w prawie oświatowym okresu gomulkowskiego*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2014, t. 17, s. 211).

⁴⁰ M. Wiśniewska, *Szkolnictwo wyznaniowe i nauczanie religii w świetle osobistych zapisków prymasa Stefana Wyszyńskiego z 1961 roku*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2019, nr 40, s. 136; AAN, 2/1587/125/660, Punkty katechetyczne 1958–1970, Pismo przedstawicieli wyższych przełożonych zakonnych w Polsce do ministra Jerzego Sztachelskiego pełnomocnika rządu ds. stosunków z Kościołem w związku z zarządzeniem ministra oświaty z 4 VIII 1958 r., Warszawa, 23 VIII 1958 r., k. 111–114.

⁴¹ A. Dudek, *Państwo i Kościół...*, s. 79–85; H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej...*, s. 250–254.

Ich tworzenie w drugiej połowie 1959 r. zainicjował krakowski Komitet Wojewódzki PZPR, którego egzekutywa zaleciła 31 października 1959 r. „rozpracowanie przystosowanych do województwa sposobów stopniowego wycofywania nauki religii ze szkół” oraz wezwała do powołania komisji ds. wyznaniowych zarówno na szczeblu wojewódzkim, jak i powiatowym⁴². W skład komisji przy komitetach powiatowych PZPR miały wejść osoby zajmujące następujące stanowiska: I sekretarz jako przewodniczący, zastępca komendanta powiatowego MO ds. Bezpieczeństwa, członek prezydium PRN, przedstawiciel Wydziału Oświaty PPRN oraz sekretarz propagandy KP PZPR.

W Bochni skład komisji ds. laicyzacji zaproponowany na posiedzeniu egzekutywy KP PZPR 20 stycznia 1960 r. przez I sekretarza Ziemblińskiego⁴³ odbiegał nieco od schematu określonego przez KW PZPR. Mieli do niej wejść: Marian Kowal (zastępca komendanta powiatowego MO ds. Bezpieczeństwa), Henryk Płaneta (sekretarz PPRN), Michał Jarmicki (inspektor Wydziału Oświaty), Tadeusz Stefanów⁴⁴ (nauczyciel LO w Bochni) i Jan Szklarczyk (członek prezydium ZP Towarzystwa Szkół Świeckich i – o czym nie wspomniano – funkcjonariusz SB w Bochni, który realizował zadania związane ze zwalczaniem Kościoła)⁴⁵. Wysiłki porządkujące realizację polityki wyznaniowej w powiecie w ramach wyspecjalizowanej komisji zbiegły się z pierwszymi dokonaniem w zakresie laicyzacji szkół. Od 1 lutego 1960 r. religię usunięto z Liceum Pedagogicznego oraz związanej z nim Szkoły Ćwiczeń⁴⁶.

⁴² ANKr, 29/1312/240, Uchwała egzekutywy KW PZPR na odcinku spraw wyznaniowych [załącznik do protokołu nr 56/59 posiedzenia egzekutywy KW PZPR w Krakowie z 31 X 1959 r.], k. 208. Komisje miały powstać także przy instancjach partyjnych KM PZPR w miastach na prawach powiatów – Jaworznie i Zakopanem. Ponadto, pomimo zaleceń, aby nosiły one nazwę „komisji ds. wyznaniowych”, większość tych gremiów w powiatowych instancjach PZPR przyjęła nazwę „komisja ds. laicyzacji” (ds. laicyzacji życia społecznego).

⁴³ 28 XI 1959 r. Ziembliński ponownie został wybrany I sekretarzem KP PZPR w Bochni (ANKr, 29/2231/8, IX konferencja sprawozdawczo-wyborcza KP PZPR w Bochni w dniu 28 XI 1959 r. z załącznikami, Protokół z odbytego pierwszego plenarnego posiedzenia KP PZPR w Bochni w dniu 28 XI 1959 r., k. 113).

⁴⁴ Tadeusz Stefanów był także członkiem TSS, wchodził w skład prezydium ZW TSS w Krakowie (ANKr, 29/1312/1405, Wydział Kultury, Nauki i Oświaty KW PZPR w Krakowie: oceny i informacje dotyczące pracy TSS 1957–1965, Wykaz członków ZW TSS w Krakowie wybranych na II zjeździe wojewódzkim TSS w dniu 10 V 1959 r. w Krakowie, k. 62–63).

⁴⁵ ANKr, 29/2231/82, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Bochni z załącznikami 1960 r., Protokół nr 3 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Bochni odbytego w dniu 20 I 1960 r., k. 70.

⁴⁶ ANKr, 29/1312/243, Protokoły posiedzeń egzekutywy KW PZPR w Krakowie z załącznikami 1960 r., Informacja na temat laicyzacji szkół w województwie krakowskim

Trzy tygodnie później posiedzenie bocheńskiej egzekutywy, w którym uczestniczyli członkowie komisji ds. laicyzacji, poświęcone zostało działalności Kościoła w powiecie. Dyskusja toczyła się w oparciu o przedstawioną przez Kowala obszerną informację dotyczącą różnych kwestii wyznaniowych⁴⁷. W przyjętej przez egzekutywę uchwale „w sprawie szerszego stosowania laicyzacji życia społecznego oraz przeciwdziałania politycznej działalności kleru” znalazło się wiele zaleceń dla różnych podmiotów (m.in. komisji ds. wyznaniowych, PPRN, wymiaru sprawiedliwości, Inspektoratu Oświaty, Towarzystwa Szkoły Świeckiej [TSS], Stowarzyszenia Ateistów i Wolnomyślicieli [SAiW], Towarzystwa Wiedzy Powszechnej [TWP]), które miały zwiększyć skuteczność zwalczania wpływów Kościoła w społeczeństwie. W jednym z pierwszych punktów uchwały egzekutywa przyznała, że aktywność instancji powiatowej w tej sferze pozostawiała wiele do życzenia: „Przyczyny takiego stanu rzeczy leżą w ogólnej słabości i brakach naszego frontu ideologicznego, co w konsekwencji znalazło odbicie w braku systematycznego planu walki z niewłaściwymi poczynaniami kleru”⁴⁸. W zakresie oświaty i kultury egzekutywa zalecała komisji KP PZPR ds. oświaty oraz Inspektoratowi Oświaty PPRN opracowanie konkretnych planów działania, które m.in. miały objąć: „pełniejsze zabezpieczenie laickości w realizowaniu zadań wychowawczych”, „prowadzenie pracy zmierzającej do eliminacji wpływu kleru na środowisko działaczy oświatowych, kulturalnych oraz nauczycielstwa”, „rozpracowanie sposobów stopniowego wycofania nauki religii ze szkół w oparciu o dotychczasowe doświadczenie (Szkoła Ćwiczeń, Liceum Pedagogiczne)” i „sposobu reagowania na protesty elementów klerykalnych”. Poza tym wezwano działające w szkołach podstawowe organizacje partyjne do „wzmocnienia pracy ideowo-politycznej z nauczycielstwem”⁴⁹.

Zdaniem władz w procesie kształtowania postaw laickich wśród dzieci i młodzieży niebagatelną rolę powinni odegrać nauczyciele i pedagodzy. Na nich skupiła się uwaga lokalnej instancji partyjnej, która po pierwsze zintensyfikowała oddziaływanie ideologiczne na to środowisko, a po drugie podjęła wysiłki, aby zwiększyć wśród tej grupy zawodowej

[załącznik do protokołu posiedzenia egzekutywy KW PZPR w Krakowie z dnia 27 VII 1960 r.], s. 85.

⁴⁷ *Ibidem*, Informacja dotycząca politycznej działalności kleru na terenie powiatu bocheńskiego [załącznik do protokołu nr 6 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Bochni odbytej w dniu 11 II 1960 r.], k. 121–135.

⁴⁸ *Ibidem*, Uchwała egzekutywy KP PZPR w Bochni w sprawie szerszego stosowania laicyzacji życia społecznego oraz przeciwdziałania politycznej działalności kleru [załącznik do protokołu nr 6 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Bochni odbytej w dniu 11 II 1960 r.], k. 136.

⁴⁹ *Ibidem*, k. 140.

liczbę członków PZPR. Wyprzedzając nieco fakty, należy przyznać, że w pewnym stopniu się to powiodło, gdyż pomiędzy 1960 a 1966 rokiem to właśnie wśród nauczycieli partia zyskała najwięcej nowych adeptów. W 1966 r. szkolnictwo jako całość było w powiecie najbardziej upartyjnione. O ile w 1960 r. pracownicy szkolnictwa stanowili 46,5 proc. ogółu członków partii, to sześć lat później ich udział wzrósł do 58 proc.⁵⁰

W lipcu 1960 r. odbyło się posiedzenie egzekutywy KW PZPR w Krakowie, którego tematem była laicyzacja szkolnictwa. Z przedstawionych informacji wynikało, że w całym województwie od roku szkolnego 1958/1959 stopniowo zwiększała się liczba szkół bez religii. W największym stopniu proces ten objął licea pedagogiczne (100 proc.) i szkoły zawodowe (75 proc.), jednak szkół tego typu było stosunkowo niewiele (odpowiednio 18 i 58). Zapowiadano dalsze kroki, które miały pogłębić laicyzację szkolnictwa⁵¹. Egzekutywa wypracowała wiele wniosków, którymi na swoim terenie miały się kierować instancje powiatowe. Przede wszystkim „winny ująć w swoje ręce inicjatywę w sprawie laicyzacji szkół oraz kierownictwo i koordynację całą działalnością zmierzającą do zapewnienia szkołom świeckiego charakteru”⁵². Wsparciem dla ich pracy powinna być dobrze przygotowana praca propagandowa z wykorzystaniem prasy, radia, odczytów i pogadarek. Zwrócono uwagę na ważną kwestię pracy politycznej i ideologicznej z nauczycielami i komitetami rodzicielskimi. Komitety powiatowe PZPR miały zadbać o to, aby władze terenowe, administracja i organy ścigania wyciągały konsekwencje wobec osób zbierających podpisy pod petycjami w sprawie pozostawienia lekcji religii w szkołach lub prowadzących inną działalność tego typu⁵³.

Tak jak oczekiwała instancja wojewódzka od organizacji powiatowych partii, egzekutywa KP PZPR w Bochni na początku września 1960 r. zajęła się omówieniem procesu laicyzacji wszystkich typów szkół w powiecie i dalszymi planami w tej dziedzinie. Na posiedzenie zaproszeni zostali niektórzy kierownicy i dyrektorzy placówek oświatowych w Bochni i powiecie, którzy opowiedzieli o laicyzowaniu swoich instytucji. Wysłuchano

⁵⁰ S. Drabik, „*Mala stabilizacja*” w *organizacjach powiatowych PZPR – na przykładzie Bochni, Brzeska i Chrzanowa*, „Horyzonty Polityki” 2013, nr 4, s. 127.

⁵¹ ANKr, 29/1312/243, Informacja na temat laicyzacji szkół w województwie krakowskim [załącznik do protokołu posiedzenia egzekutywy KW PZPR w Krakowie z dnia 27 VII 1960 r.], s. 79–83. W tym okresie wzorcem dla postępowania lokalnych władz w całej Polsce były doświadczenia osiągnięte na tym polu przez władze miejskie w Częstochowie (Ł. Marek, „*Kler to nasz wróg*” ..., s. 438–440).

⁵² ANKr, 29/1312/243, Wnioski KW PZPR w Krakowie w sprawie świeckości szkół [załącznik do protokołu posiedzenia egzekutywy KW PZPR w Krakowie z dnia 27 VII 1960 r.], s. 111.

⁵³ *Ibidem*, s. 113–117.

także informacji o sytuacji w oświacie na terenie powiatu. Jedną ze spraw, na którą uwagę zwróciło kilku dyskutantów, była troska o właściwą selekcję osób do komitetów rodzicielskich i trójek klasowych. Jak tłumaczył sekretarz propagandy KP PZPR Józef Gąsior:

bardzo ważną sprawą, by rozpoczęta praca była utrzymana w dalszym ciągu, jest to, by już teraz przystąpić do nowych wyborów Komitetów Rodzicielskich i trójek klasowych, gdyż obecne ich skład nie dają pełnej gwarancji należytego spełnienia zamierzonych zadań w obecnym okresie. W pierwszym rzędzie powinni znaleźć się w ich składach członkowie partii, którzy swoją postawą i oddziaływaniem winni nadawać ton pracy pozostałym członkom⁵⁴.

Z kolei I sekretarz Ziembliński zwracał uwagę na konsekwencję w dalszych działaniach partii, ale i przestrzegał przed zastosowaniem w laicyzowaniu szkół podstawowych metod, które sprawdziły się przy „wyprowadzaniu” religii ze szkół średnich. Przekonywał o potrzebie skutecznej pracy politycznej w środowiskach wiejskich. Wskazał przykład Trzciany, gdzie w nowo oddanej szkole nie było katechezy, a mimo to nie odnotowano żadnych protestów rodziców, ponieważ tłumaczono im zasadność tej decyzji. To doświadczenie skłoniło Ziemblińskiego do daleko idącego wniosku, że władze większe problemy z laicyzowaniem szkół w powiecie mogą napotkać w środowiskach miejskich⁵⁵.

Podobny manewr jak w Trzcianie planowano zastosować w innych miejscowościach, gdzie trwały budowy nowych szkół – w Muchówce, Ujeździe, Grodkowicach, Pierzchowie i Bochni (szkoła nr 3). „W placówkach tych w żadnym wypadku nie wolno dopuścić do tego, aby świecki charakter został podważony” – napisano w informacji przedstawionej na posiedzeniu egzekutywy⁵⁶.

Na posiedzeniu przyjęto także dokument „Wnioski egzekutywy KP PZPR w Bochni w sprawie laickości szkół na terenie powiatu bocheńskiego”, zawierający długofalowy plan działań pod nadzorem KP PZPR

⁵⁴ ANKr, 29/2231/85, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Bochni z załącznikami 1960 r., Protokół z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Bochni w dniu 2 IX 1960 r., k. 130.

⁵⁵ *Ibidem*, k. 132–133.

⁵⁶ Część z tych szkół wybudowano jako tzw. tysiąclatki, sfinansowane ze Społecznego Funduszu Budowy Szkół (J. Dudziak, S. Nowak, S. Satoła, M. Szelaż, *Szkolnictwo i życie...*, s. 544; ANKr, 29/2231/85, Informacja oceniająca sytuację w oświacie w powiecie bocheńskim z uwzględnieniem laickości szkół [załącznik do protokołu z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Bochni w dniu 2 IX 1960 r.], k. 141).

dla wielu instytucji w powiecie. Miał on doprowadzić do pogłębienia procesów laicyzacji – w pierwszej kolejności w oświacie, a następnie także w innych sferach życia społecznego⁵⁷.

We wstępie dokumentu wyjaśniono istotę realizowanej przez PZPR polityki oświatowej:

Celem nauczania w szkołach jest przygotowanie młodzieży do pracy zawodowej i życia. Szkoła nasza, zapewniając młodzieży niezbędny zasób wiedzy i wiadomości, powinna wychowywać jednolicie całą młodzież w duchu przywiązania do Ojczyzny, do ustroju socjalistycznego, w duchu pracy dla dobra kraju. [...] Nauczanie religii w szkole i związana z tym propaganda religijna poważnie utrudnia wykonanie tych wychowawczych zadań szkoły. [...] Kler i pewne grupy najbardziej zacofanych w naszym mieście i fanatycznych rodziców wokół i [w] związku z nauką religii w szkołach, a zwłaszcza w średnich, wytwarzają atmosferę nietolerancji i zacietrzewienia⁵⁸.

Dwie bezwzględnie obowiązujące zasady programu świeckiej szkoły miały być: dążenie do usuwania religii ze szkół przede wszystkim środkami politycznymi, przy równoczesnym tolerowaniu organizowania lekcji religii w punktach katechetycznych, a także niedopuszczenie do organizowania katechezy w nowo oddawanych do użytku szkołach⁵⁹.

We wspomnianym dokumencie znalazło się aż 20 punktów z zaleceniami w zakresie polityki wyznaniowej, które obowiązywały m.in. kierownictwo KP PZPR, PPRN, Inspektorat Oświaty, gromadzkie rady narodowe, Zarząd Powiatowy ZNP, zarządy powiatowe ZMS, ZMW, TSS, SAIW i TWP do skoordynowanych działań powstrzymujących „ofensywę kleru”⁶⁰.

Rozpoczęcie nowego roku szkolnego (1960/1961) w powiecie bocheńskim przyniosło pewne zmiany. Na 106 szkół podstawowych lekcje religii nie odbywały się w 15 placówkach, ponieważ władze oświatowe nie udzieliły nowo przybyłym katechetom zgody na nauczanie. W Trzcianie i Nowym Wiśniczu księża prowadzili lekcje religii w punktach katechetycznych. Natomiast przed rozpoczęciem nowego roku szkolnego katechezę usunięto z sześciu liceów i dwóch szkół zasadniczych⁶¹.

⁵⁷ ANKr, 29/2231/85, Wnioski egzekutywy KP PZPR w Bochni w sprawie świeckości szkół na terenie powiatu bocheńskiego [załącznik do protokołu z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Bochni w dniu 2 IX 1960 r.], k. 144–150.

⁵⁸ *Ibidem*, k. 144.

⁵⁹ *Ibidem*, k. 144–145.

⁶⁰ *Ibidem*, k. 145–150.

⁶¹ ANKr, 29/1312/659, Wydział Organizacyjny KW PZPR: informacje KM i KP PZPR o nastrojach wśród społeczeństwa 1960 r., Informacja dotycząca rozpoczęcia roku

Pod koniec września 1960 r. władzom oświatowym udało się „wyprowadzić” lekcje religii z dwóch szkół podstawowych – w Brzeźnicy i Królówce. Jak informował KP PZPR w Bochni, księża mieli zgodzić się na takie posunięcie władz, w zamian oczekując wynagrodzenia z Inspektoratu Oświaty⁶². Jednocześnie instancja partyjna przewidywała usunięcie katechezy z 14 kolejnych szkół podstawowych⁶³. Należy stwierdzić, że założenia te zostały zrealizowane, gdyż przed końcem roku szkolnego 1960/1961 religii nie nauczano już w 30 szkołach podstawowych, z czego w 23 było to konsekwencją działania władz, a w 7 szkołach na katechezy nie stawiali się duchowni. Jednak na bardziej zdecydowane akcje władze powiatowe się nie zdecydowały w obawie przed protestami rodziców. W tym czasie księża zdołali zorganizować nauczanie religii w 24 punktach katechetycznych⁶⁴.

Wprowadzenie laickiego modelu szkolnictwa

Tymczasem władze partyjno-państwowe przygotowywały się do gruntownej reformy systemu szkolnictwa podstawowego i średniego, której częścią miało być nadanie mu charakteru świeckiego⁶⁵. W dniu 15 lipca 1961 r. sejm PRL uchwalił ustawę o rozwoju systemu oświaty i wychowania, która stanowiła, że szkoły i placówki oświatowe miały być instytucjami świeckimi. Z kolei art. 39 ust. 2 stanowił, że każda pozaszkolna działalność oświatowa i wychowawcza z dziećmi i młodzieżą podlegała nadzorowi Ministerstwa Oświaty, któremu pozostawiono możliwość uregulowania tej kwestii szczegółowo. Treść tego artykułu bardzo szybko została wykorzystana do objęcia przez państwo kontroli nad pozaszkolną

szkolnego 1960/61, Bochnia, 7 IX 1960 r., b.p.; *ibidem*, Informacja dotycząca wizytacji bp. K. Wojtyły na terenie powiatu bocheńskiego, Bochnia, 23 IX 1960 r.

⁶² W Brzeźnicy proboszczem był ks. Jan Zaskalski, a w Królówce ks. Michał Ćwik. Obaj w 1958 r. zaliczani byli przez SB do duchownych „pozytywnych”, a ponadto według informacji z 1963 r. z ks. Zaskalskim w latach wcześniejszych SB utrzymywała kontakt operacyjny, traktując go jako „pomoc obywatelską” (AIPN Kr, 08/95/DVD, t. 1, Wykaz księży pozytywnie ustosunkowanych do PRL, b.d.d. [1966], k. 16; *ibidem*, t. 2, Notatka dotycząca planu pracy operacyjnej po linii kleru w RSB KPMO Bochnia, Kraków, 25 V 1963 r., k. 214).

⁶³ ANKr, 29/1312/628, Wydział Organizacyjny KW PZPR w Krakowie: meldunki i informacje dotyczące nastrojów wśród społeczeństwa 1960 r., Bieżąca informacja o sytuacji w szkołach, Kraków, 28 IX 1960 r., b.p.

⁶⁴ ANKr, 29/2231/87, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Bochni 1961 r., Protokół z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Bochni odbytej w dniu 9 V 1961 r., k. 211; ANKr, 29/2231/89, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Bochni 1961 r., Protokół z posiedzenia egzekutywy odbytego w dniu 23 VIII 1961 r., k. 3.

⁶⁵ A. Dudek, *Państwo i Kościół...*, s. 88–89; H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej...*, s. 276–277.

katechizacją dzieci i młodzieży⁶⁶. O ile zapisów tej ustawy Kościół się spodziewał, o tyle wydane na podstawie wspomnianego artykułu przepisy wykonawcze były dla niego ogromnym zaskoczeniem. Już 19 sierpnia 1961 r. ukazało się zarządzenie ministra oświaty w sprawie prowadzenia punktów katechetycznych, które ingerowało w pozaszkolną katechizację dzieci i młodzieży prowadzoną przez Kościół katolicki. Przepisy zarządzenia dopuszczały możliwości prowadzenia lekcji religii tylko w kościołach i innych pomieszczeniach parafialnych, a także nakładały na Kościół obowiązek rejestrowania punktów katechetycznych w inspektoratach oświaty, zapewnienia w nich odpowiednich warunków sanitarnych oraz nauczania przez osobę świecką lub księdza posiadającego zgodę właściwych władz oświatowych. Za nauczanie religii w punktach katechetycznych, które były zorganizowane zgodnie z przepisami, prowadzący zajęcia mieli otrzymywać od państwa wynagrodzenie w wysokości 1000 zł⁶⁷.

Rozpoczęcie nowego roku szkolnego poprzedziła ogólnopolska akcja wzywania proboszczów i administratorów parafii na rozmowy w celu przedstawienia im nowych przepisów oraz nakłonienia ich do rejestrowania punktów katechetycznych i podpisywania umów na prowadzenie w nich lekcji religii⁶⁸. W dniu 23 sierpnia 1961 r. Antoni Dziejciec, przewodniczący PPRN w Bochni, wezwał 34 proboszczów i administratorów parafii z powiatu na spotkanie, którego tematem miało być omówienie nowego zarządzenia. Na rozmowy stawili się trzydziestu księży. Poza przewodniczącym uczestniczyli w nich także sekretarz PPRN Wiesław Salomon oraz inspektor szkolny Ignacy Janusz, który przedstawił techniczne warunki organizowania punktów katechetycznych⁶⁹. Początkowo spotkanie przebiegało w nerwowej atmosferze. Wielu duchownych, zaskoczonych wydaniem zarządzenia, zaprotestowało przeciwko jego zapisom. Padło stwierdzenie, że skoro księża będą mogli nauczać religii w kościołach, to „jest to wewnętrzna sprawa Kościoła i nikt nie ma prawa się do tego mieszać”⁷⁰. Inspektor Janusz powtórzył, że katechezy nie można prowadzić w domach prywatnych, i dodał: „My nie zmuszamy do

⁶⁶ A. Dudek, *Państwo i Kościół...*, s. 90; H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej...*, s. 283–284.

⁶⁷ A. Dudek, *Państwo i Kościół...*, s. 90–91; W. Jemielity, *Punkty katechetyczne diecezji łomżyńskiej po 1945 r.*, „Prawo Kanoniczne” 2004, t. 47, nr 3–4, s. 164–165.

⁶⁸ Zob. np. Ł. Marek, „Kler to nasz wróg”..., s. 442; B. Stanaszek, *Diecezja sandomierska...*, t. 2, s. 244–245.

⁶⁹ AIPN Kr, 08/95/DVD, t. 3, Protokół z narady proboszczów odbytej w dniu 23 VIII 1961 r., k. 218–221.

⁷⁰ ANKr, 29/1312/630, Wydział Organizacyjny KW PZPR w Krakowie: meldunki i informacje dotyczące nastrojów wśród społeczeństwa 1961, Informacja bieżąca dla Wydziału Organizacyjnego KC PZPR w Warszawie, Kraków, 24 VIII 1961 r., b.p.

podpisywania umowy, jeśli jednak takiej się nie zawrze, księża nie będą mieli prawa organizowania punktów⁷¹.

Władzom zależało na związaniu duchownych umowami, by móc ingerować w proces katechizacji, jednak żaden z obecnych na spotkaniu księży takiego dokumentu nie podpisał, zasłaniając się koniecznością konsultacji z kurią biskupią⁷². Mówił o tym wprost komendant powiatowy MO Antoni Ślusarz na pośpiesznie zwołanym posiedzeniu egzekutywy. Z kolei szef SB Kowal zapowiedział, że władze nie dopuszczą do tego, aby księża uczyli religii poza kościołami⁷³.

Poza spotkaniem z duchowieństwem władze powiatowe zorganizowały narady sekretarzy komitetów gromadzkich PZPR i podstawowych organizacji partyjnych, kierowników szkół oraz nauczycieli należących do partii. Wszystko to miało służyć mobilizacji w pracy propagandowej, której celem było wyjaśnienie jak najszerszym kręgom społeczeństwa motywów, jakimi władze kierowały się przy podejmowaniu decyzji o usunięciu religii ze szkół⁷⁴. Komuniści w okresie rozpoczęcia nowego roku szkolnego obawiali się sytuacji konfliktowych będących konsekwencją krytycznych wystąpień księży, które w powiecie bocheńskim miały miejsce w ostatnią niedzielę sierpnia i pierwszą niedzielę września. Do Inspektoratu Oświaty przybyła też delegacja kobiet ze wsi Świniary (parafia Grobla), które domagały się zorganizowania punktu katechetycznego w szkole, bo – jak tłumaczyły – podobna zgoda została wydana na terenie woj. wrocławskiego. Generalnie jednak poza drobnymi incydentami przełom sierpnia i września upłynął spokojnie⁷⁵.

Szóstego września 1961 r. zebrała się egzekutywa KP PZPR, która omówiła sytuację w szkolnictwie w pierwszych dniach nowego roku szkolnego. Jedną z najważniejszych kwestii poruszonych w wystąpieniach kilku mówców było organizowanie punktów katechetycznych

⁷¹ AIPN Kr, 08/95/DVD, t. 3, Protokół z narady proboszczów odbytej w dniu 23 VIII 1961 r., k. 220.

⁷² ANKr, 29/1312/630, Informacja bieżąca dla Wydziału Organizacyjnego KC PZPR w Warszawie, Kraków, 24 VIII 1961 r., b.p.

⁷³ ANKr, 29/2231/89, Protokół z posiedzenia egzekutywy odbytego w dniu 23 VIII 1961 r., k. 3.

⁷⁴ ANKr, 29/2231/89, Protokół z odbytej egzekutywy KP PZPR w dniu 6 IX 1961 r., k. 21.

⁷⁵ ANKr, 29/1312/630, Informacja o sytuacji politycznej i nastrojach wśród społeczeństwa woj. krakowskiego, [sierpień 1961 r.], b.p.; *ibidem*, Informacja bieżąca KW PZPR w Krakowie dla KC PZPR, Kraków, 2 IX 1961 r., b.p.; Informacja bieżąca KW PZPR w Krakowie dla KC PZPR, Kraków, 5 IX 1961 r.; ANKr, 29/1312/661, Informacje KP i KP PZPR o nastrojach wśród społeczeństwa 1961, Informacja dotycząca istniejącej sytuacji na terenie pow. bocheńskiego, Bochnia, 28 VIII 1961 r., s. 17–19; *ibidem*, Informacja dotycząca sytuacji na terenie pow. bocheńskiego, Bochnia, 4 IX 1961 r., s. 21.

Władze powiatu bocheńskiego wobec szkolnej i pozaszkolnej katechizacji

w domach prywatnych. Jak wiadomo, zarządzenie dopuszczało lokalizację takich punktów jedynie w kościołach lub pomieszczeniach parafialnych, natomiast tworzenie ich w innych miejscach władze uznawały za nielegalne. Inspektor Janusz mówił o kilku „złośliwych” księżach (m.in. z parafii w Mikluszowicach i Uściu Solnym), którzy mimo że kościoły w ich parafiach położone były w dogodnej lokalizacji, postanowili organizować lekcje religii w domach prywatnych. Inspektor był zdania, że należało się „z nimi [...] bezsprzecznie rozliczyć, by tym samym odciągnąć innych, którzy by mieli w planie robić podobnie”⁷⁶. Z kolei szef SB stwierdził, że księża planowali uczyć religii w 46 punktach katechetycznych poza kościołami i pomieszczeniami parafialnymi, i w związku z tym uważał, że duchownych nieprzestrzegających zarządzenia należy „przykładnie ukarać”. Wtórował mu przewodniczący PPRN⁷⁷. Obecny na posiedzeniu Jan Pajestka, kierownik Wydziału Organizacyjnego KW PZPR w Krakowie, wytknął lokalnym władzom, że wykazały brak zdecydowanych działań wobec księży, którzy organizowali punkty katechetyczne w domach prywatnych jeszcze przed ukazaniem się zarządzenia. Zwrócił uwagę, że „jeżeli byłoby ich 5 czy 6, lepiej by można i łatwiej je zlikwidować, a obecnie jest ich aż 46 i robota będzie o wiele trudniejsza”⁷⁸.

Tego samego dnia wikariusz kapitulny diecezji tarnowskiej bp Karol Pękala w piśmie skierowanym do księży dziekanów przekazał im dodatkowe zarządzenia w kwestii nauczania pozaszkolnego. Po pierwsze, księża mieli obowiązek kontynuować katechezę „w budynkach kościelnych i w punktach katechetycznych, w każdej miejscowości, w której znajduje się szkoła”. Po drugie, jeśli chodzi o zgłaszanie władzom oświatowym punktów katechetycznych, to można to było zrobić wyłącznie w przypadku, gdy zorganizowane były w budynkach prywatnych lub gromadzkich, i o ile władze będą się tego domagały. Po trzecie, bp Pękala wyjaśnił, że „przez zgłoszenie punktów katechetycznych, o których mowa, należy rozumieć powiadomienie władzy szkolnej, że nauka religii odbywa się w punkcie katechetycznym”. Trzeba tego dokonać przez podanie adresu i – jak podkreślił – „nic ponadto dodawać nie należy”. Z całą stanowczością zakazał też duchownym rejestracji punktów katechetycznych na urzędowych formularzach (kartach rejestracyjnych), które zawierają szereg szczegółowych pytań. I po raz kolejny przypomniał, że księża nie

⁷⁶ ANKr, 29/2231/89, Protokół z odbytej egzekutywy KP PZPR w dniu 6 IX 1961 r., k. 22.

⁷⁷ *Ibidem*, k. 23.

⁷⁸ *Ibidem*, k. 27.

mogą zawierać z władzami oświatowymi umów na prowadzenie nauki religii w punktach katechetycznych i pobierać za to wynagrodzenia⁷⁹.

Nieco wcześniej biskupi zebrani na Jasnej Górze w dniach 1–2 września wydali do wiernych list pasterski „O nauczaniu praw wiary świętej”, w którym m.in. stwierdzili, że księży z chwilą usunięcia religii ze szkół „przestali być, jako nauczyciele, pracownikami na kontrakcie państwa, a mają spełniać tylko swoje obowiązki kapłańskie i czysto kościelne posługiwanie nauczycielskie”⁸⁰.

Zapowiedź odczytania tego listu podczas nabożeństw odprawianych 17 września zmobilizowała władze do zapobieżenia temu. W tym celu przewodniczący i sekretarz PPRN odwiedzili czterech dziekanów i próbowali wymusić na nich rezygnację z ogłoszenia tego dokumentu w kościołach. Dziekan dekanatu bocheńskiego ks. Stanisław Wójtowicz został ostrzeżony, że w przypadku niezastosowania się do poleceń władz zostaną przeciwko niemu „wyciągnięte wnioski administracyjne”. To samo próbowano uzyskać u ks. Mariana Januszewskiego, kierującego dekanatem lipnickim. Pozostałych dziekanów urzędnicy nie zastali w parafiach. Zabiegi te okazały się bezskuteczne, jak bowiem informowała bezpieka, której funkcjonariusze osobiście lub za pomocą agentury „obsłużyli” niedzielne nabożeństwa, we wszystkich kościołach w powiecie list biskupów został przez księży odczytany⁸¹.

Zarządzenie ministra oświaty z 19 sierpnia zostało doprecyzowane instrukcją z 12 września w sprawie rejestracji punktów katechetycznych. Według jej zapisów katechezę można było organizować również w pomieszczeniach prywatnych. Ponad dwa miesiące później, 21 listopada, minister oświaty wydał kolejną, bardziej szczegółową instrukcję w tej sprawie⁸². Normatyw opublikowany w „Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Oświaty” określał m.in. zasady zawierania umów oraz warunki organizowania i działalności punktów katechetycznych (można je było tworzyć w kościołach, pomieszczeniach parafialnych i budynkach prywatnych). Jednym z elementów nadzoru nad pozaszkolną katechizacją dzieci i młodzieży w punktach katechetycznych miały być wizytacje nauczania religii, przeprowadzane przez pracowników Inspektoratu

⁷⁹ Archiwum IPN w Warszawie (dalej AIPN), 3690/143, Wytyczne Kurii Diecezjalnej w Tarnowie dla księży dziekanów w sprawie nauczania religii w punktach katechetycznych 1961 r., Pismo do księży dziekanów, Tarnów, 6 X 1961 r. [na dokumencie jest data 6 IX, jednak jest ona błędna], b.p.

⁸⁰ Cyt. za: A. Dudek, *Państwo i Kościół...*, s. 91.

⁸¹ AIPN Kr, 08/95/DVD, t. 3, Meldunek informacyjny RSB KPMO w Bochni, Bochnia 19 IX 1961 r., k. 199–200.

⁸² W. Jemielity, *Punkty katechetyczne...*, s. 165–173.

Oświaty⁸³. Normatyw wprowadził też urzędowy formularz sprawozdań z działalności punktów katechetycznych oraz wzór umów zawieranych z katechetami⁸⁴.

Pod koniec września 1961 r. w powiecie istniało 55 punktów katechetycznych, w tym 15 w domach prywatnych (przy czym pięć z nich było zarejestrowanych, a właściwie zgłoszonych władzom przez właścicieli domów). W tym czasie bezpieka koncentrowała się w swoich poczynaniach na rozpoznaniu nastrojów wśród duchowieństwa, zdobywaniu informacji o stanowisku biskupów obu kurii wobec przepisów dotyczących punktów katechetycznych, a także sondowaniu w oparciu o doniesienia agentury, którzy księża byliby skłonni zarejestrować punkty katechetyczne oraz zawrzeć z władzami oświatowymi umowy na nauczanie religii. Bezpiece zależało także na wznieceniu i pogłębieniu rozbieżności pomiędzy biskupami a proboszczami w zakresie stosowania obowiązujących przepisów. Zadania w tym kierunku miała realizować instruowana przez SB agentura działająca wśród duchownych. Zalecano jej także „wpływać na pozostałych księży, aby księża podporządkowali się wydanym zarządzeniom”⁸⁵.

Jesienią 1961 r. liczba punktów katechetycznych organizowanych w powiecie sukcesywnie rosła, przy czym księża zgłaszali władzom tylko nieliczne z nich. Uczynili to proboszczowie: Józef Bukowiec, Marian Janiszewski, Stanisław Kapusta, Edward Lis i Tomasz Sandecki, a także administrator Zdzisław Zyzda oraz wikariusz Stanisław Klamut⁸⁶. Natomiast umowy z Wydziałem Oświaty i Kultury nie podpisał żaden ksiądz, mimo że SB przekazała informację o kilku duchownych, którzy

⁸³ Wyrazem dążenia władz oświatowych do ingerencji w pozaszkolną katechizację prowadzoną przez Kościół było wydanie przez ministra oświaty w lutym 1963 r. instrukcji podtrzymującej zasadność okresowych wizytacji nauczania religii. Także ten aspekt mieszania się władzy w katechizację młodzieży był krytykowany przez stronę kościelną z powodu naruszania rozdziału Kościoła od państwa oraz wolności sumienia i wyznania gwarantowanej przez Konstytucję PRL (A. Mezglewski, *Nauczanie religii...*, s. 32–33; D. Mazurkiewicz, *Nadzór państwa nad punktami katechetycznymi na przykładzie działań administracji w Zielonej Górze wobec Kościoła gorzowskiego*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2011, t. 14, s. 126–127).

⁸⁴ *Instrukcja z dnia 21 listopada 1961 r.* [w:] *Państwo i Kościół w sprawie nauczania religii (materiały wybrane)*, opr. E. Grzelak, Warszawa 1967, s. 8–13.

⁸⁵ AIPN Kr, 08/95/DVD, t. 3, Meldunek specjalny dotyczący organizowania punktów katechetycznych i ich rejestracji na terenie pow. bocheńskiego, Bochnia, 27 IX 1961 r., k. 196–198.

⁸⁶ Z tej grupy jako księża lojalnych wobec władzy bądź utrzymujących sformalizowane lub luźne kontakty z SB należy wskazać Bukowca (pomoc obywatelska), Kapustę (członka Oddziału Wojewódzkiego „Caritas” w Krakowie), Lisa („pozytywny”) i Sandeckiego (TW „Raba”) (AIPN Kr, 08/95/DVD, t. 2, Notatka dotycząca planu pracy operacyjnej po linii kleru w RSB KPMO Bochnia, Kraków, 25 V 1963 r., k. 211, 215; *ibidem*, t. 1, Wykaz księży pozytywnie ustosunkowanych do PRL, b.d.d. [1966], k. 16).

mogliby to uczynić. Rozmowy z przewodniczącym PPRN nie przyniosły jednak żadnego rezultatu⁸⁷. W połowie listopada 1961 r. zorganizowane były 83 punkty katechetyczne, w tym jeden w Lipnicy Górnej, prowadzony przez Pawła Króla, pastora Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego, który zawarł także umowę z władzami. Księża katolicycy konsekwentnie odmawiali zawierania takich umów. Władze próbowały wywołać między duchownymi nieporozumienia i doprowadzić do zwiększenia kontroli nad pozaszkolną katechizacją dzieci. Miało temu służyć choćby to, że do jedenastu księży, którzy wcześniej zgłosili punkty katechetyczne, wysłano pisma zawierające formalną zgodę na nauczanie religii w tych punktach⁸⁸. Na takie pismo zareagował tylko wikariusz z parafii w Królówce ks. Mieczysław Antos, który poinformował Wydział Oświaty i Kultury PPRN w Bochni, że prawo nauczania religii gwarantuje mu konstytucja i umowa zawarta między rządem a Episkopatem, a poza tym misję kanoniczną do nauczania religii otrzymał od biskupa⁸⁹. W połowie grudnia 1961 r. w powiecie istniały już 93 punkty katechetyczne. Do czasu reformy administracyjnej z 1975 r. i zniesienia powiatów liczba punktów katechetycznych w powiecie bocheńskim wahała się pomiędzy 91 a 94⁹⁰.

W 1962 r. administracja oświatowa ponowiła pisemne zawiadomienia do administratorów, przypominając o konieczności rejestrowania punktów katechetycznych i składania sprawozdań z ich działalności, jednak księża lub osoby prywatne jedynie zgłaszały takie punkty, i to na ogół ustnie. W pierwszym kwartale 1962 r. władze wymusiły likwidację punktu katechetycznego zorganizowanego w pomieszczeniu należącym do Gromadzkiej Rady Narodowej w Łazach, jednak w całym tym roku żaden administrator parafii nie został ukarany za niewykonanie obowiązków

⁸⁷ AIPN Kr, 08/95/DVD, t. 3, Meldunek specjalny dotyczący organizowania punktów katechetycznych i ich rejestracji na terenie pow. bocheńskiego, Bochnia, 9 X 1961 r., k. 181–182.

⁸⁸ W dokumencie wymieniono księży: wikariusza Mieczysława Antosa (parafia Królówka), proboszcza Józefa Bukowca (parafia Grobla), proboszcza Mariana Janiszewskiego (parafia Wiśnicz Nowy), wikariusza Stanisława Klamuta (parafia Rzezawa), proboszcza Stanisława Kapustę (parafia Pogwizdów), proboszcza Edwarda Lisa (parafia Łęzkowice), proboszcza Tomasza Sandeckiego (parafia Chełm).

⁸⁹ AIPN Kr, 08/95/DVD, t. 3, Meldunek informacyjny, Bochnia, 3 XI 1961 r., k. 172–173; ANKr, 29/1312/250, Protokoły posiedzeń egzekutywy KW PZPR w Krakowie 1961 r., Wykaz punktów katechetycznych na dzień 15 XI 1961 r. w woj. krakowskim, k. 269–270.

⁹⁰ AIPN Kr, 08/95/DVD, t. 3, Meldunek informacyjny, Bochnia, 14 XII 1961 r., k. 162; Zob. ANBch, 30/4/668, Wydział Oświaty i Kultury PPRN w Bochni: nauczanie religii – zestawienie tytułów wykonawczych i sprawozdawczość z punktów katechetycznych 1961–1970, *passim*; *ibidem*, 30/4/670, Wydział Oświaty i Kultury PPRN/UP w Bochni: wykazy i zestawienia dotyczące punktów katechetycznych 1972–1975, *passim*.

nałożonych przez zarządzenie. Do Wydziału Oświaty i Kultury wpłynęły trzy sprawozdania pisemne i sześć złożonych ustnie⁹¹.

Radykalna zmiana w postępowaniu władz powiatowych nastąpiła 5 stycznia 1963 r., kiedy to w siedzibie KP PZPR odbyła się narada z udziałem przedstawicieli PPRN. W jej efekcie do 32 administratorów wysłano pisma ponagląjące do złożenia sprawozdań. Gdy odpowiedział na nie tylko jeden duchowny, po kolejnej naradzie do księży wyjechali inspektorzy oświaty, którzy w bezpośrednich rozmowach starali się uzyskać od nich ustne lub pisemne sprawozdania. Jak przekonywali urzędnicy, w ten sposób udało im się zdobyć informacje ustne, które potraktowali jako 44 sprawozdania, niepodpisane jednak przez rozmówców. Dziewięciu administratorów nie przekazało urzędnikom żadnych informacji. Po tej akcji na naradzie odbytej w KP PZPR 12 lutego władze uznały za stosowne nałożyć kary administracyjne na pięciu administratorów i czekać na dalszy rozwój wypadków⁹². Zachowanie władz bocheńskich korespondowało z decyzją Wydziału Nauki i Oświaty KC PZPR, który proponował władzom w poszczególnych województwach podjęcie bardziej zdecydowanych działań w celu uzyskania wymaganych przepisami sprawozdań z działalności punktów katechetycznych. Między innymi zachęcano inspektoraty oświaty do nakładania kar przewidzianych w instrukcji ministra oświaty, w tym korzystania w szerszym zakresie „z możliwości kilkakrotnego stosowania tych samych środków”⁹³.

Okazało się, że w tym okresie niektórzy duchowni, których w styczniu 1963 r. odwiedzili urzędnicy oświatowi, wystosowali do Wydziału Oświaty i Kultury pisma informujące, że ich rozmów z inspektorem oświaty nie można traktować jako złożenie sprawozdań⁹⁴. Ksiądz Henryk Szczyrek z parafii w Sobolowie stwierdził na przykład, że jeśli władze treść rozmowy z nim w ten sposób potraktowały, to on ją stanowczo odwołuje⁹⁵. Na

⁹¹ ANBch, 30/4/668, Zestawienie danych o punktach katechetycznych w powiecie bocheńskim, 1 III 1962 r., b.p.; *ibidem*, Zestawienie danych o punktach katechetycznych wg stanu z dnia 1 XII 1962 r., Bochnia, 14 I 1963 r., b.p.

⁹² Nie udało się ustalić nazwisk pięciu księży wytypowanych do ukarania (K. Talarek, *Kary nakładane na kapłanów diecezji tarnowskiej...*, s. 236; AIPN Kr, 08/95/DVD, t. 1, Zestawienie danych o punktach katechetycznych wg stanu z dnia 15 II 1963 r., k. 140).

⁹³ AIPN, 3690/318, Informacje Wydziału Nauki i Oświaty KC PZPR o punktach katechetycznych 1963 r., Informacja o punktach katechetycznych wg stanu na 15 I 1963 r., Warszawa, 20 II 1963 r., s. 8.

⁹⁴ ANBch, 30/3/665, Wydział Oświaty i Kultury PPRN w Bochni: nauczanie religii – wykaz punktów katechetycznych w powiecie i sprawozdania 1963–1965, Pismo ks. Józefa Bukowca do Wydziału Oświaty i Kultury PPRN w Bochni, Grobla, 26 II 1963 r., s. 39.

⁹⁵ ANBch, 30/3/665, Pismo ks. H. Szczyrka do Wydziału Oświaty i Kultury PPRN w Bochni, Sobolów, 11 III 1963 r., s. 33.

takie zachowanie księży wpływ miało stanowisko Episkopatu i poszczególnych kurii biskupich, które zakazywały rejestrowania punktów katechetycznych i przesyłania w jakiegokolwiek formie sprawozdań do inspektoratów oświaty⁹⁶.

Na początku marca 1963 r. Wydział Oświaty i Kultury PPRN w Bochni przeszedł do następnego etapu działań i nałożył kary w wysokości 1500 zł na czternastu administratorów, a mianowicie księży: Stanisława Wójtowicza (Bochnia), Jana Zaskalskiego (Brzeźnica), Władysława Bulandę (Łapczyca), Józefa Padykułę (Rzezawa), Edwarda Lisa (Łężkowice), Jana Złotnickiego (Cerekiew), Józefa Stala (Mikluszowice), Józefa Augustyna (Okulice), Michała Czecha (Uście Solne), Franciszka Krzemienia (Chronów), Michała Ćwika (Królówka), Mikołaja Piechurę (Trzciana), Wojciecha Białasa (Żegocina) i Józefa Kołodziejczyka (Niegowić)⁹⁷. Mimo to do władz oświatowych nie wpłynęło żadne sprawozdanie. Dnia 14 marca 1963 r. odbyła się narada przedstawicieli PZPR, PPRN i SB, na której uznano, że tytuły wykonawcze dotyczące egzekucji kar nałożonych na księży należy skierować do Skarbowego Urzędu Komorniczego (SUK). Jednocześnie ustalono, że na administratorów parafii w Bochni, Łapczycy, Mikluszowicach, Okulicach, Uściu Solnym, Chronowie, Królówce, Trzcianie i Niegowici zostaną nałożone kolejne kary, a pierwsza sankcja zastosowana będzie wobec ks. Wojciecha Białasa, administratora parafii w Żegocinie⁹⁸. Uznano także za stosowne wymuszenie na właścicielach domów, gdzie zorgani-

⁹⁶ *Wytoczne Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego dla biskupów w sprawie punktów katechetycznych, Warszawa, 21 IX 1961 r.* [w:] P. Raina, *Kościół katolicki a państwo...*, s. 145; *List Episkopatu do Rady Ministrów w sprawie podporządkowania pozaszkolnej nauki religii władzom oświatowym, Warszawa, 2 I 1963 r.* [w:] *ibidem*, s. 217–218; K. Talarek, *Kary nakładane na kapłanów diecezji tarnowskiej...*, s. 236–237; B. Stanaszek, *Diecezja sandomierska w powojennej rzeczywistości...*, t. 2, s. 250–252; AIPN Kr, 039/2/DVD, t. 14, Meldunki i informacje w sprawie kleru do MSW 1963 r., Meldunek w sprawie bojkotu przez kurię tarnowską zebrań mających się odbyć w PPRN Nowy Sącz i Brzesko z udziałem kleru w/w powiatów, Kraków, 28 II 1963 r., k. 40; AIPN, 01283/347, Katechizacja i duszpasterstwo 1963 r., Komentarz do zestawień statystycznych dotyczących punktów katechetycznych z terenu powiatu Bochnia, Bochnia, 29 VIII 1963 r., k. 92.

⁹⁷ ANBch, 30/4/667, PPRN w Bochni. Wydział Oświaty i Kultury: punkty katechetyczne – zestawienie tytułów wykonawczych 1963–1964, Pismo inspektora szkolnego do administratorów parafii, Bochnia, 4 III 1963 r., b.p. Por. K. Talarek, *Diecezja tarnowska w latach 1945–1970...*, s. 788–793.

⁹⁸ W przypadku ks. Białasa faktycznie pierwsze pismo o nałożeniu na niego kary w wysokości 1500 zł wysłano 29 III 1963 r., niemniej już na odwrocie dokumentu z 4 III 1963 r. jego nazwisko było dopisane do listy księży, których należy ukarać w pierwszym etapie. 11 IV 1963 r. na ks. Białasa Wydział Oświaty i Kultury PPRN w Bochni nałożył drugą karę (ANBch, 30/4/667, Pismo Wydziału Oświaty i Kultury PPRN w Bochni do ks. W. Białasa, Bochnia, 29 III 1963 r., b.p.; *ibidem*, Pismo Wydziału Oświaty i Kultury PPRN w Bochni do ks. W. Białasa, Bochnia, 11 IV 1963 r., b.p.).

zowane były punkty katechetyczne, zamknięcie ich do czasu złożenia sprawozdań przez księży⁹⁹. Ostatecznie 19 marca do Skarbowego Urzędu Komorniczego przesłano dokumenty dotyczące dziewięciu duchownych, wobec ks. Krzemienia postępowanie zostało bowiem umorzone¹⁰⁰. Nie był to koniec szykan wobec „opornych” duchownych. Podczas kolejnego spotkania „trójki powiatowej”¹⁰¹ w dniu 8 kwietnia zdecydowano o nałożeniu na dziewięciu administratorów kar po raz trzeci¹⁰². Tymczasem 11 kwietnia do Skarbowego Urzędu Komorniczego wysłano tytuły wykonawcze kar, o których mówiono na naradzie 14 marca¹⁰³.

Nakładanie kar na wybranych administratorów kontynuowano w kolejnych tygodniach. Ostatnie zestawienie tytułów wykonawczych, które dotyczyły egzekucji kar nałożonych na księży, Wydział Oświaty i Kultury PPRN wysłał do Skarbowego Urzędu Komorniczego 24 sierpnia 1963 r. W wykazie znalazło się ośmiu duchownych: Wójtowicz, Bulanda, Augustyn, Czech, Ćwik, Piechura, Kołodziejczyk i Białas¹⁰⁴.

Równolegle aparat skarbowy przeprowadzał czynności egzekucyjne związane ze ściąganiem grzywien nałożonych we wcześniejszych miesiącach. Do 20 sierpnia Skarbowy Urząd Komorniczy przy Wydziale Finansowym PPRN dokonał czynności egzekucyjnych wobec jedenastu księży: Wójtowicza, Zaskalskiego, Bulandy, Stala, Augustyna, Czecha, Krzemienia, Ćwika, Piechury, Kołodziejczyka i Białasa. Na przykład u ks. Wójtowicza, który zalegał z kwotą 9000 zł, komornicy byli trzykrotnie (26 III, 18 IV, 13 VII). Po zaborze ruchomości 1 sierpnia przystąpiono do licytacji przedmiotów (m.in. radia, dwóch szaf dębowych, dywanu), z których sprzedaży SUK uzyskał ponad 3000 zł¹⁰⁵. Ukaranymi duchownymi,

⁹⁹ ANBch, 30/4/668, Zestawienie danych o punktach katechetycznych wg stanu z dnia 15 III 1963 r., b.p.

¹⁰⁰ ANBch, 30/4/667, Zestawienie tytułów wykonawczych, Bochnia, 19 III 1963 r., b.p. Na odwołanie tego dokumentu sporządzono adnotację, że ks. Zaskalski zapłacił nałożoną na niego karę.

¹⁰¹ „Trójka powiatowa” (czasem określana jako „trójka polityczna”) to nieformalne ciało, które oceniało politykę wyznaniową w danym powiecie i podejmowało decyzje w konkretnych sprawach z tej dziedziny. W jej obradach uczestniczyli m.in. I sekretarz KP PZPR, sekretarz propagandy KP, przewodniczący PPRN, zastępca komendanta powiatowego ds. Bezpieczeństwa/SB, funkcjonariusz SB odpowiedzialny za pracę operacyjną wobec Kościoła, urzędnicy PPRN (np. Wydziału Oświaty, Finansów), a nawet prokurator powiatowy.

¹⁰² ANBch, 30/4/668, Zestawienie danych o punktach katechetycznych wg stanu z dnia 8 IV 1963 r., b.p.

¹⁰³ ANBch, 30/4/667, Zestawienie tytułów wykonawczych, Bochnia, 11 IV 1963 r., b.p.

¹⁰⁴ ANBch, 30/4/666, Zestawienie tytułów wykonawczych (VII kara), Bochnia, 24 VIII 1963 r., b.p.

¹⁰⁵ ANBch, 30/4/666, Informacja kierownika Wydziału Finansowego o przebiegu dokonanych czynności egzekucyjnych w stosunku do osób duchownych za zaległości z tytułu

od których ściągnięto całość nałożonych kar, byli ks. Zaskalski (1500 zł) oraz ks. Ćwik (9000 zł). W przypadku tego drugiego komornicy zajęli pralkę i radio oraz gotówkę w kwocie 6000 zł. Księdzu Białasowi w czerwcu 1963 r. zajęto kredens oraz klacz, których wartość oszacowano na 7500 zł¹⁰⁶. Jeszcze pod koniec sierpnia tr. egzekucję przeprowadzono u ks. Augustyna, a w jej wyniku zajęto ruchomości o szacunkowej wartości 14000 zł¹⁰⁷.

Na wrzesień 1963 r. władze państwowe w Warszawie zaplanowały kolejne rozmowy ze stroną kościelną w ramach prac Komisji Wspólnej Przedstawicieli Rządu i Episkopatu Polski, których tematem miała być działalność punktów katechetycznych. W akcję przygotowania aktualnych danych na temat katechizacji pozaszkolnej włączony został Departament IV MSW, który zobowiązał jednostki terenowe SB do przeprowadzenia badań w oparciu o przygotowane arkusze statystyczne. Badania miały objąć Warszawę i wszystkie powiaty województwa warszawskiego, Lublin i Łódź oraz jeden powiat w każdym z pozostałych województw. Łącznie objęto nimi 34 powiaty¹⁰⁸. Wytyczne do badań zawierały takie elementy, jak: liczba punktów katechetycznych, ich rozmieszczenie, formy dokonanych rejestracji, liczba złożonych sprawozdań z ich działalności, kadra prowadząca katechezy, liczba młodzieży uczęszczającej na katechezę, rodzaje stosowanych represji wobec „opornych” i liczba nałożonych na nich kar, sposoby ich wyegzekwowania, a także formy nakłaniania księży do zawierania umów z administracją oświatową¹⁰⁹.

W województwie krakowskim wybór padł na powiat bocheński, który uznano za najbardziej miarodajny do przeprowadzenia badań.

grzywien administracyjnych za niezgłaszanie punktów katechetycznych według stanu na dzień 20 VIII 1963 r., b.p.; K. Talarek, *Kary nakładane na kapłanów diecezji tarnowskiej...*, s. 238.

¹⁰⁶ ANBch, 30/4/666, Informacja kierownika Wydziału Finansowego o przebiegu dokonanych czynności egzekucyjnych w stosunku do osób duchownych za zaległości z tytułu grzywien administracyjnych za niezgłaszanie punktów katechetycznych według stanu na dzień 20 VIII 1963 r., b.p.

¹⁰⁷ ANBch, 30/4/666, Pismo kierownika Wydziału Finansowego do Wydziału Oświaty i Kultury PPRN w Bochni, 31 VIII 1963 r., b.p.

¹⁰⁸ *Pismo dyrektora Departamentu IV MSW do zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Katowicach z wytycznymi do badań punktów katechetycznych, Warszawa, 14 VIII 1963 r.* [w:] *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1962–1989. Wybór dokumentów*, red. i oprac. A. Dziurok, F. Musiał, Kraków–Katowice 2017, s. 242–243.

¹⁰⁹ *Wytyczne do badań punktów katechetycznych* [załącznik do *Pismo dyrektora Departamentu IV MSW do zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB w Katowicach z wytycznymi do badań punktów katechetycznych, Warszawa, 14 VIII 1963 r.* [w:] *Instrukcje, wytyczne, pisma...*, s. 244–246.

Referat Służby Bezpieczeństwa w Bochni, komentując zebrane dane statystyczne, zwrócił uwagę na różnice w podejściu do stosowania przepisów zarządzenia pomiędzy obiema jednostkami organizacyjnymi Kościoła. W okresie przeprowadzenia badań w powiecie istniały 92 punkty katechetyczne, z czego 73 w diecezji tarnowskiej i 19 w archidiecezji krakowskiej. O ile księża z archidiecezji krakowskiej zarejestrowali wszystkie punkty (13 pisemnie i 6 ustnie), o tyle administratorzy diecezji tarnowskiej dokonali tego w odniesieniu do zaledwie 37 punktów (33 ustnie, 4 pisemnie)¹¹⁰. Natomiast jeśli chodzi o składanie pisemnych sprawozdań, to dokumenty takie do władz oświatowych wpłynęły tylko z trzech punktów katechetycznych, przy czym zostały one przesłane przez jednego administratora z diecezji tarnowskiej „pod namową mającego na tego proboszcza wpływ tajnego współpracownika »Ryszard«”¹¹¹. W wyniku rozmów z przedstawicielami władz i działań inspiracyjnych prowadzonych przez bezpiekę z wykorzystaniem tajnych współpracowników administratorzy przekazali informacje, które potraktowano jako sprawozdania z pracy 41 punktów katechetycznych. SB przekonywała, że pod wpływem jej pracy operacyjnej do administracji oświatowej wpłynęły 24 sprawozdania przekazane w formie ustnej¹¹². Zwrócono uwagę, że profilaktyka stosowana przez władze administracyjne powiatu nie przyniosła rezultatów, „a zwłaszcza rozmowy prowadzone w PRN są lekceważone przez kler. Być może, że w pewnym stopniu na autorytecie Przewodniczącego [P]PRN zaważył jego nieskrystalizowany światopogląd, za co zresztą ostatnio został zdjęty ze stanowiska” – przekonywała SB¹¹³. Oceniając postawę duchowieństwa w powiecie, RSB zwrócił uwagę, że „tarnowscy księża są bardziej zdecydowani i stawiają większy opór niż księża krakowscy”, co zdaniem bezpieki miało związek ze stanowiskiem hierarchów archidiecezji krakowskiej i diecezji tarnowskiej¹¹⁴.

W kwestii dalszych przedsięwzięć władz w powiecie SB przedstawiła kilka wartych zacytowania wniosków. Po pierwsze, „profilaktyka i to przemyślana pozwala na osiągnięcie właściwych rezultatów”¹¹⁵. [...] Może się ona wyrażać poprzez przemyślane rozmowy z właściwie

¹¹⁰ AIPN, 01283/347/DVD, Komentarz do zestawień statystycznych dotyczących punktów katechetycznych z terenu powiatu Bochnia, Bochnia, 29 VIII 1963 r., k. 87.

¹¹¹ *Ibidem*, k. 88.

¹¹² *Ibidem*, k. 88, 90.

¹¹³ *Ibidem*, k. 90.

¹¹⁴ *Ibidem*, k. 91.

¹¹⁵ Tutaj chodziło raczej o dotychczasowe przedsięwzięcia SB, ponieważ – o czym już wspomniano – skuteczność działań profilaktycznych władz administracyjnych bezpieki oceniała dość nisko.

wybranymi księżmi. W uzasadnionych wypadkach ze szczególnie opornymi rozmowę od czasu do czasu może przeprowadzić nawet prokurator. Ta forma rozmów nie była jeszcze na terenie powiatu Bochnia stosowana i dlatego winna ona dać odpowiednie rezultaty”. Po drugie, SB zwróciła uwagę, że organy państwowe w powiecie powinny w większym stopniu współdziałać i koordynować kroki podejmowane wobec duchowieństwa oraz opierać się na zaleceniach „kolektywu powiatowego”¹¹⁶. Po trzecie, SB była zdania, że nakładane kary finansowe powinny być „przedyskutowane przez kolektyw powiatowy”, aby nie wywołać „szkód polityczno-propagandowych”. Po czwarte, zachęcano do korzystania z uprawnień sanepidu i straży pożarnej do kontrolowania punktów katechetycznych, gdyż takie działania powinny się przyczynić do likwidacji wielu z nich¹¹⁷.

Na podstawie przeprowadzonych przez SB analiz należy stwierdzić, że sytuacja w powiecie bocheńskim zarówno pod względem niektórych elementów uwzględnionych w ocenie, jak i postępowania władz różniła się od sytuacji w innych powiatach. Spośród istniejących tu 92 punktów katechetycznych 55 zarejestrowano (60 proc.), choć bardziej właściwe będzie stwierdzenie, że ich istnienie zgłoszono (na piśmie – 18, a w formie ustnej – 38). Wszystkie zgłoszenia dotyczyły punktów katechetycznych zorganizowanych w pomieszczeniach prywatnych. Gorszy wynik, z punktu widzenia władz, odnotowano jedynie w powiecie Wałcz (woj. koszalińskie), gdzie na 78 punktów katechetycznych zarejestrowano (zgłoszono) 31¹¹⁸. Powiat bocheński wyróżniał się niewielką liczbą przeprowadzonych rozmów (7) w stosunku do dużej liczby ostrzeżeń wystosowanych na piśmie bądź w rozmowie telefonicznej wobec proboszczów i administratorów (58)¹¹⁹. Innym elementem wyraźnie wyróżniającym ten powiat na tle pozostałych była duża liczba (27) działań inspirujących, podjętych przez SB z wykorzystaniem osobowych źródeł informacji, a mających na celu skłonienie księży do zachowań pożądaných przez władze. Powiat bocheński wyróżniał się również pod względem zastosowanych kar (11) w stosunku do liczby punktów katechetycznych¹²⁰. Zastosowane

¹¹⁶ W zasadzie był to synonim „trójki powiatowej”.

¹¹⁷ AIPN, 01283/347/DVD, Komentarz do zestawień statystycznych dotyczących punktów katechetycznych z terenu powiatu Bochnia, Bochnia, 29 VIII 1963 r., k. 93–94.

¹¹⁸ AIPN, 01283/347, Stan rejestracji punktów katechetycznych w badanych powiatach (tabela), k. 214–215.

¹¹⁹ *Ibidem*, Zestawienie ilości przeprowadzonych rozmów z klerem i ostrzeżeń w związku z nieprzestrzeganiem przepisów w sprawie punktów katechetycznych (tabela), k. 213, 216.

¹²⁰ Nie można było tego odnieść do liczby administratorów, w ankietach bowiem nie podawano tej wartości.

represje sytuowały go po powiatach kartuskim (woj. gdańskie), łaskim (woj. łódzkie) i gorlickim (woj. rzeszowskie)¹²¹. Wyjątkowa sytuacja miała miejsce w powiecie Lubsko (woj. zielonogórskie), gdzie przy istniejących 28 punktach katechetycznych (w tym siedemnastu w pomieszczeniach prywatnych), władze ukarały aż osiem osób świeckich za ich wynajem, przy czterech karach dla administratorów¹²².

Tymczasem 30 października 1963 r. zwołano posiedzenie egzekutywy KP PZPR, na którym odbyła się ważna dyskusja na temat postaw księży w związku z pozaszkolnym nauczaniem religii. Była ona w pewnym sensie próbą podsumowania dotychczasowych działań represyjnych zastosowanych przez władze powiatowe. Rangę spotkania podnieśli goście z Krakowa – członek Wydziału Administracyjnego KW PZPR Jerzy Klica oraz I zastępca komendanta wojewódzkiego MO ds. Bezpieczeństwa płk Artur Mickiewicz¹²³.

Omawiano różne aspekty zachowania księży, ich stosunek do przepisów ustaw i zarządzeń oraz aktywność w poszczególnych parafiach. Szczególnie agresywne wystąpienie miał Tomasz Krzykalski, nowy przewodniczący PPRN w Bochni (wcześniej był I sekretarzem KP PZPR w Myślenicach). Odnosząc się do kwestii podporządkowania się księży przepisom, nakładającym na nich obowiązek składania sprawozdań z prowadzonych przez nich punktów katechetycznych, wspominał on o nałożonych karach i trudnościach w wyegzekwowaniu należności. Krzykalski opowiadał się za sięgnięciem po zróżnicowane formy karnia nieugiętych duchownych:

Należy stosować inne kary represyjne, jak zaopatrzenie w węgiel [...], przeprowadzanie kontroli przez sanepid. W związku z tym należy wydać indywidualne zalecenia, które jeżeli nie zostaną przestrzegane, to będzie się karać. Nie ma jak ściągać kar od księży, ponieważ przedmioty są oddane osobom świeckim. Należy rozpracować plan represyjny. Otrzymuję pisemka, że remontuje się kościoły i trzeba się zorientować, skąd pochodzą materiały, jak blacha, cement i inne materiały budowlane. [...] Niektórzy księża będą mieli przeprowadzone rozprawy sądowe, rozprawy te są publiczne, dlatego należy prowadzić je w jak najmniejszych

¹²¹ *Ibidem*, Zestawienie stosowanych represji za nieprzestrzeganie przepisów w sprawie punktów katechetycznych (tabela), k. 217–218.

¹²² *Ibidem*, Załącznik nr 3 do Informacji dotyczącej analizy punktów katechetycznych z terenu powiatu Lubsko, Zielona Góra, 6 IX 1963 r., k. 69.

¹²³ ANKr, 29/2231/96, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Bochni 1963 r., Protokół z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Bochni odbytej w dniu 30 X 1963 r., k. 108–116.

salach, ponieważ nie możemy robić demonstracji politycznej, dlatego też winniśmy mieć rozeznanie, kto na rozprawę się wybiera¹²⁴.

Ciekawą opinią na temat stosowania kar podzielił się też Mickiewicz. I choć w tym konkretnym przypadku dotyczyła ona bardziej kwestii prowadzenia przez księży ksiąg inwentarzowych, to pokazała, że bezpiecze i władzom zależało na różnicowaniu księży, na rozbijaniu ich solidarności i na osłabianiu ich posłuszeństwa wobec hierarchów:

Musimy robić politykę, a częścią tej polityki są dopiero represje. Chodzi nam o księży, aby byli lojalni wobec władzy ludowej. Obserwujemy dużo księży, którzy posiadają motor czy własny samochód. Często oni przyjeżdżają do Krakowa, wstępują do lokali i czy mamy im w tym przeszkadzać. Na pewno nie, ponieważ jest to element, który widzi w tym swoje zadowolenie, przez co zaniedbuje swoje obowiązki parafialne, traktując parafię jako posesję dającą utrzymanie. Nawet taki ksiądz, który nie potrafi się wyliczyć, czy akurat trzeba mu nakładać grzywnę, czy za cenę samochodu nie opłaci [się] nam pójść na ustępstwa¹²⁵.

Nawiązał do tego także I sekretarz Ziembliński, który mówił o realizowaniu polityki wyznaniowej nawet za pomocą represji karno-administracyjnych, „aby w pewnym sensie rozwarstwiać kler”. Tłumaczył, że należało „inaczej podchodzić do takiego księdza, który w ogólnych zamierzeniach nie przeszkadza w terenie, a raczej mówi na temat czynów społecznych, właściwej postawy itp. Takiemu należy niekiedy przyjść nawet z pomocą”¹²⁶. Z kolei szef SB Kował w informacji przygotowanej na posiedzenie egzekutywy zwrócił uwagę na proces ścigalności nakładanych kar, który w jego ocenie trwał zbyt długo, co „ułatwia księżom pozbywanie się przedmiotów ruchomych na rzecz gospodyń plebańskich i innych bliskich im osób, aby władze egzekucyjne postawić przed faktem dokonanym”¹²⁷.

Zastosowane w 1963 r. represje nie przyniosły zakładanych przez władze rezultatów. Jak w grudniu 1963 r. odnotował Wydział Oświaty i Kultury, „nałożenie i egzekwowanie kar nie dało do tego czasu pożądanego efektu – ukarani w dalszym ciągu są oporni”. Część winy za nieskutecz-

¹²⁴ *Ibidem*, k. 109.

¹²⁵ *Ibidem*, k. 112.

¹²⁶ *Ibidem*, k. 114.

¹²⁷ *Ibidem*, Informacja dotycząca działalności kleru na terenie pow. bocheńskiego [załącznik do protokołu z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Bochni odbytej w dniu 30 X 1963 r.], k. 127.

ność akcji represyjnej zrzucono na Skarbowy Urząd Komorniczy, który egzekwowanie kar prowadził opieszale, w czego efekcie część pieniędzy od dłużników nie została do tego czasu ściągnięta¹²⁸. Na prowadzonych wówczas 90 punktów katechetycznych sprawozdania pisemne podpisane złożyło tylko dwóch administratorów, ustne podpisane – dziewięciu, a niepodpisane – siedmiu¹²⁹.

Łącznie w 1963 r. władze oświatowe nałożyły 66 kar, z czego 63 przesłano do Wydziału Finansowego PPRN w celu egzekucji. Wysokość kar wyniosła łącznie 94 500 zł, z czego ściągnięto 19 453 zł oraz 5133 zł jako koszty postępowań egzekucyjnych¹³⁰.

W lutym 1964 r. przewodniczący PPRN Krzykalski skierował do Wydziału do Spraw Wyznań PWRN w Krakowie przygotowany przez trójkę powiatową „plan przeciwdziałania wrogiej działalności” księży. Znalazły się w nim skonkretyzowane pomysły represji, o których mówił on jesienią 1963 r. na posiedzeniu egzekutywy. Był to plan kompleksowych działań represyjnych, który nie wynikał wyłącznie z ignorowania przez księży przepisów zarządzenia z 1961 r., wpisywał się bowiem w ogólne założenia polityki wyznaniowej władz i obejmował także inne aspekty funkcjonowania Kościoła katolickiego.

W sferze bezpośrednio związanej z rejestrowaniem i działalnością punktów katechetycznych plan ten zakładał wiele szczegółowych przedsięwzięć. Wskazano w nim konieczność przeprowadzenia kontroli sanitarnych w dziesięciu salach katechetycznych, które w przypadku doszukania się uchybień miały zostać zamknięte do czasu ich usunięcia. Przewodniczący PPRN został zobligowany do odbycia rozmów z dziesięcioma duchownymi, którzy nie składali sprawozdań, i do ostrzeżenia ich przed grożącymi sankcjami. Zakładano również oszacowanie liczby punktów katechetycznych w stosunku do liczby szkół, a w przypadku nadwyżki tych pierwszych zalecano likwidację kilku z nich. Innym pomysłem był postulat wymuszenia na rodzicach z kilku miejscowości (Sobolów, Łapczyca, Niegowić, Wola Batorska, Trzciana, Rzezawa) wysłania do administratorów „petycji” wzywającej ich do złożenia sprawozdań. Inspektor szkolny miał przeprowadzić rozmów z „pozytywnymi” księżmi i nakłonić ich do tego. Jeśli pomysł by się powiódł, miał zostać wykorzystany do wezwania w tym samym celu pozostałych administratorów,

¹²⁸ ANBch, 30/4/668, Zestawienie danych o punktach katechetycznych według stanu z grudnia 1963 r., b.p.

¹²⁹ *Ibidem*, Wykaz księży administratorów z parafii i wikariuszy realizujących zarządzenie ministra oświaty w sprawie prowadzenia punktów katechetycznych za 1963 r., b.p.

¹³⁰ ANBch, 30/4/666, Sprawozdanie Wydziału Finansowego PPRN w Bochni dotyczące kar nałożonych na kler w okresie 1 I 1960 – 30 VI 1964 r., b.p.

którzy w przypadku odmowy mieli zostać ukarani, „nie więcej jednak niż dziesięciu”. Inny pomysł zakładał przeanalizowanie stanu własnościowego kaplic, w których prowadzone były lekcje religii i odprawiane nabożeństwa „w celu ograniczenia posiadania i używalności ze względów prawnych i praktycznych”. Przedstawiciele Inspektoratu Oświaty i ZNP mieli przeprowadzić rozmowy z kierownikami szkół w celu „włączenia ich do większego nadzoru nad dziećmi poza lekcjami szkolnymi”. Ostatni pomysł odnosił się do skontrolowania uprawnień księży katechetów do prowadzenia lekcji religii¹³¹.

W zakresie polityki finansowej zobowiązano właściwe organy do wyegzekwowania od dłużników nałożonych na nich kar za nieskładanie sprawozdań; do zwiększenia o 50–100 proc. kwoty podatku dochodowego i gruntowego wybranym parafiom (Bochnia, Grobla, Łapczyca, Okulice, Sobolów, Trzciana, Uście Solne, Wiśnicz Nowy, Żegocina, Kłaj, Niegowić, Niepołomice, Łapanów, Wola Batorska); do wystąpienia przez Wydział Finansowy PPRN do Sądu Powiatowego z wnioskami o zasądzenie grzywien wobec duchownych, którzy nie założyli ksiąg inwentarzowych, przy czym ustalono, że wysokość kar przez Sąd Powiatowego będzie każdorazowo konsultował z przewodniczącym PPRN¹³².

Na podstawie statystyk prowadzonych przez Wydział Oświaty i Kultury trudno jest precyzyjnie wskazać liczbę składanych sprawozdań w kolejnych okresach sprawozdawczych, ponieważ w jednej pozycji wspólnie zestawiano liczbę zarejestrowanych punktów katechetycznych i takich, z których administratorzy przekazali sprawozdania (lub informacje, które urzędnicy traktowali, jak sprawozdania). W czerwcu 1965 r. Wydział Oświaty i Kultury odnotował 27 sprawozdań¹³³.

Pomimo zapowiedzianych działań represyjnych władze nie nałożyły żadnych kar finansowych na księży odmawiających składania sprawozdań. O pewnego rodzaju kapitulacji władz świadczyło skierowanie przez Wydział Oświaty i Kultury PPRN w Bochni do tam-

¹³¹ AIPN Kr, 08/95/DVD, t. 1, Plan przeciwdziałania organów administracji państwowej i innych organów celom wrogiej działalności hierarchii kościelnej na terenie powiatu bocheńskiego omówiony na posiedzeniu Zespołu Powiatowego w dniu 7 II 1964 r. z udziałem przedstawiciela WdsW PWRN w Krakowie, Bochnia, 8 II 1964 r., k. 95–96.

¹³² Poza tym władze zalecały sięganie po inne dolegliwe dla Kościoła przedsięwzięcia, jak powołanie do wojska kleryków lub wezwanie księży na ćwiczenia wojskowe; wydawanie pozwoleń na organizowanie zgromadzeń tylko dla tych księży, którzy „wykazali pozytywny stosunek do władzy Polski Ludowej” czy kontrolowanie przez urzędników Wydziału Architektury i Budownictwa wszystkich prac budowlanych obiektów kościelnych i sakralnych (*ibidem*, k. 96–97).

¹³³ ANBch, 30/4/668, Tabela nr 1 z danymi dotyczącymi złożonych sprawozdań, b.p., [czerwiec 1965 r.].

tejszego Skarbowego Urzędu Komorniczego pisma informującego o wycofaniu tytułów wykonawczych na sumę 49 279 zł wobec siedmiu duchownych: Augustyna, Czecha, Ćwika, Piechury, Kołodziejczyka, Stala i Krzemienia (styczeń 1965 r.)¹³⁴.

I choć w kolejnych latach władze powiatowe i urzędnicy oświatowi naciskali na administratorów w kwestii sprawozdawczości oraz grozili sankcjami, zabiegi te wciąż były nieskuteczne¹³⁵. Z informacji Kuratorium Okręgu Szkolnego w Krakowie ze stycznia 1968 r. na temat działalności punktów katechetycznych wynikało, że na 24 jednostki administracyjne (6 dzielnic Krakowa i 18 powiatów województwa) poziom sprawozdawczości administratorów z powiatu bocheńskiego plasował ich na trzecim od końca miejscu. Na 91 punktów katechetycznych do Wydziału Oświaty wpłynęło zaledwie 12 sprawozdań¹³⁶. Próby wyegzekwowania ich kończyły się brakiem reakcji ze strony administratorów bądź odmową spełnienia tych żądań, uzasadnianą stanowiskiem Episkopatu Polski¹³⁷. Wydział Kultury, Nauki i Oświaty KW PZPR w Krakowie, oceniając nadzór nad działalnością punktów katechetycznych w woj. krakowskim i Krakowie w 1970 r., podał, że na ogólną liczę 640 administratorów parafii zobligowanych do wypełniania zarządzenia Ministerstwa Oświaty, sprawozdania w formie pisemnej bądź ustnej złożyło 478 administratorów. Wśród „najbardziej opornych” wyróżniali się proboszczowie z powiatu bocheńskiego, z których 31 na 33 (najwięcej w całym województwie) nie złożyło sprawozdania w żadnej postaci, i to w sytuacji, gdy na 91 punktów katechetycznych aż 54 funkcjonowało w domach prywatnych, a więc istniały stosunkowo łatwiejsze warunki do wyegzekwowania tych sprawozdań¹³⁸.

Należy również mieć na uwadze to, że działalność punktów katechetycznych była jedną z wielu form aktywności Kościoła w powiecie. Władze musiały na bieżąco przeciwdziałać także innym problemom

¹³⁴ ANBch, 30/4/666, Pismo Wydziału Oświaty i Kultury PPRN do Skarbowego Urzędu Komorniczego przy Wydziale Finansowym PPRN w Bochni, 22 I 1965 r., b.p.

¹³⁵ ANBch, 30/4/668, Uwagi inspektora szkolnego do sprawozdania z dnia 15 II 1966 r., Bochnia, 24 II 1966 r., b.p.

¹³⁶ ANKr, 28/1312/1411, Informacje Wydziału Kultury, Nauki i Oświaty KW PZPR w Krakowie dotyczące działalności kleru i formy przeciwdziałania 1961–1970, Informacja Kuratorium Okręgu Szkolnego w Krakowie o działalności punktów katechetycznych na terenie województwa krakowskiego i miasta Krakowa według stanu na dzień 31 I 1968 r., s. 163.

¹³⁷ ANBch, 3/4/687, Punkty katechetyczne w parafii Krzyżanowice 1964–1973, Pismo ks. J. Skwiruta do Wydziału Oświaty i Kultury PPRN w Bochni, Krzyżanowice, 16 IV 1970 r., b.p.

¹³⁸ ANKr, 28/1312/1411, Informacja o działalności punktów katechetycznych na terenie województwa krakowskiego i Krakowa (według stanu na dzień 30 VI 1970 r.), Kraków, 28 XI 1970 r. s. 179–180, 191.

polityki wyznaniowej na tym terenie, co siłą rzeczy odbijało się na stopniu zaangażowania w nadzorowanie pozaszkolnej katechizacji. Pod koniec lat sześćdziesiątych dotyczyło to na przykład peregrynacji kopii obrazu Matki Bożej Częstochowskiej w archidiecezji krakowskiej (w sierpniu 1968 r. w dekanacie niepołomickim) i diecezji tarnowskiej (w marcu i maju 1969 r.) oraz powołań do seminariów duchownych¹³⁹.

Zmiana akcentów

Dojście do władzy ekipy Edwarda Gierka po tragicznych wydarzeniach na Wybrzeżu w grudniu 1970 r. pozornie znormalizowało relacje państwo–Kościół. Mimo że władze wykonały kilka gestów w stronę Kościoła¹⁴⁰, nie zrezygnowały z zasadniczych celów polityki wyznaniowej, opartej na założeniach ideologii marksistowskiej. Głosiły potrzebę normalizacji wzajemnych relacji, ale na własnych warunkach¹⁴¹.

I chociaż regulacje dotyczące pozaszkolnej katechizacji nie zostały zniesione, należy stwierdzić, że władze powiatowe w Bochni pogodziły się z reakcjami administratorów parafii na ponawiane po każdym okresie sprawozdawczym żądania dopełnienia obowiązków narzuconych w 1961 r. Na przykład wiosną 1973 r. spośród 34 administratorów zobowiązanych do składania sprawozdań żaden nie uczynił tego na piśmie. Urzędnicy próbowali przełamać opór księży, podejmując z nimi rozmowy podczas przeprowadzanych wizytacji punktów katechetycznych. Uzyskane w ten sposób informacje spisywali i traktowali jako złożone sprawozdania¹⁴². Wobec

¹³⁹ AIPN Kr, 039/27/DVD, t. 1, cz. I, Meldunki i informacje Wydziału IV SB KWMO w Krakowie z lat 1968–1969 dotyczące peregrynacji obrazu Matki Bożej Częstochowskiej w diecezji tarnowskiej, Terminarz nawiedzenia obrazu MBCz na terenie pow. bocheńskiego, k. 47; *ibidem*, t. 13, cz. I, Informacje Wydziału IV SB KWMO w Krakowie i referatów ds. SB KPMO z lat 1967–1968 dotyczące przebiegu i zabezpieczenia uroczystości peregrynacji obrazu MBCz w archidiecezji krakowskiej, Informacja dotycząca przebiegu uroczystości maryjnych (peregrynacja) w dekanacie Niepołomice powiat Bochnia, 4 IX 1968 r., k. 88–92; AIPN Kr, 039/57, t. 2, Analizy Wydziału IV SB KWMO w Krakowie dotyczące naboru kandydatów oraz stanu osobowego alumnów WSD diecezjalnych i zakonnych 1968 r., Informacja dotycząca alumnów pochodzących z powiatu bocheńskiego, Bochnia, 24 VI 1968 r., k. 1–8.

¹⁴⁰ Najważniejszy z nich to uchwalona w czerwcu 1971 r. przez sejm PRL ustawa o przejściu na własność Kościoła obiektów sakralnych znajdujących się na Ziemiach Zachodnich i Północnych (J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego...*, s. 298).

¹⁴¹ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce...*, s. 281–282.

¹⁴² Z analizy sprawozdań Wydziału Oświaty i Kultury PPRN w Bochni wynika, że inspektorzy oświaty przeprowadzali w punktach katechetycznych wizytacje, jednak na ich podstawie nie sposób ustalić, czy miały one miejsce w punktach zlokalizowanych w domach prywatnych, czy obejmowały także sale katechetyczne w kościołach i kaplicach. Liczba wizytacji w poszczególnych latach była różna: 1962/1963 – 61 wizy-

księży konsekwentnie odmawiających przestrzegania przepisów zarządzenia ministra oświaty nie zdecydowano się zastosować żadnych środków przymusu¹⁴³. W drugiej połowie 1974 r. władze oświatowe w Bochni po uzgodnieniu z Kuratorium Okręgu Szkolnego w Krakowie zrezygnowały z działań mających na celu wyegzekwowanie od administratorów składania sprawozdań¹⁴⁴.

W tym okresie lokalne władze oświatowe usiłowały neutralizować pracę katechetyczną z młodzieżą metodami nieadministracyjnymi. Z jednej strony podejmowano próby wpływania na rodziców za sprawą opracowanego „planu pedagogizacji”, który zakładał wykłady dla nich na tematy światopoglądowe, a z drugiej – stosowano „różne formy pracy pozalekcyjnej i pozaszkolnej” z młodzieżą¹⁴⁵.

Aktywność ta wpisywała się w działania władz centralnych, zainicjowane w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych w stosunku do systemu oświaty. Przygotowywana reforma miała zniwelować różnice w poziomie kształcenia podstawowego w szkołach wiejskich i miejskich, a także przyczynić się do upowszechnienia wykształcenia średniego i zawodowego. Ważnym elementem nowych rozwiązań miała być również wzmocniona indoktrynacja dzieci i młodzieży¹⁴⁶. W latach 1972–1973 ukazały się dwa dokumenty głoszące potrzebę „jednolitego systemu socjalistycznego

tacji na 90 p.k.; 1964/1965 – 33 wizytacje na 91 p.k.; 1965/1966 – 54 wizytacje na 94 p.k.; 1967/1968 – 23 wizytacje na 91 p.k.; 1971/1972 – 35 wizytacji na 92 p.k. W roku szkolnym 1973/1974 i od września do grudnia 1974 r. w ogóle nie przeprowadzono wizytacji w punktach katechetycznych (ANBch, 30/4/668, Dane dotyczące rejestracji oraz sprawozdań z PK w 1963 r., b.p.; ANBch, 30/4/670, Zestawienie o punktach katechetycznych w powiecie Bochnia wg stanu z dnia 3 VI 1972 r., b.p.; *ibidem*, Sprawozdanie Wydziału Oświaty i Kultury PPRN z działalności punktów katechetycznych w powiecie bocheńskim za okres od 20 I do 5 IV 1973 r., Bochnia, 5 IV 1973 r., b.p.; *ibidem*, Sprawozdanie z działalności punktów katechetycznych w powiecie Bochnia wg stanu na dzień 11 XII 1974 r., Bochnia, 11 XII 1974 r., b.p.; ANKr, PWRN KOSK 176, Punkty katechetyczne w powiecie Bochnia 1964–1969, Zestawienie o punktach katechetycznych w powiecie Bochnia wg stanu z dnia 1 VI 1965, b.p.; *ibidem*, Zestawienie o punktach katechetycznych w powiecie Bochnia wg stanu z dnia 10 VI 1966 r., b.p.; *ibidem*, Zestawienie o punktach katechetycznych w powiecie Bochnia wg stanu z dnia 30 IV 1968 r., b.p.).

¹⁴³ ANBch, 30/4/670, Informacja o zastosowaniu środków przymusowych wobec administratorów parafii nieskładających sprawozdań z działalności punktów katechetycznych (za okres 1960–1973), Bochnia, 21 III 1973 r., b.p.

¹⁴⁴ *Ibidem*, Sprawozdanie Wydziału Oświaty i Kultury Urzędu Powiatowego w Bochni z działalności punktów katechetycznych w powiecie Bochnia wg stanu na dzień 11 XII 1974 r., Bochnia, 11 XII 1974 r., b.p.

¹⁴⁵ ANBch, 30/4/670, Opisowe sprawozdanie z działalności punktów katechetycznych w powiecie bocheńskim, 10 IV 1972 r., b.p.

¹⁴⁶ E. Kahl, *Instytucjonalne doskonalenie nauczycieli w PRL (1956–1989). Ideologia–polityka–praktyka*, Zielona Góra 2012, s. 71–75.

wychowania¹⁴⁷. Wymagało to radykalnej przebudowy sieci szkół na terenach małomiasteczkowych i wiejskich. W efekcie od roku szkolnego 1972/1973 – najpierw eksperymentalnie, a w kolejnym roku już na większą skalę – zaczęto organizować zbiorcze szkoły gminne, w których dzieci miały spędzać więcej czasu, także po zakończonych lekcjach. Szkoła miała nie tylko uczyć, ale i wychowywać¹⁴⁸. Z kolei w uchwale sejmiku PRL z 13 października 1973 r. zapowiedziano zorganizowanie tzw. dziesięciolatek (istniejących w Związku Sowieckim), które miały realizować jednolity system kształcenia i wychowania dzieci i młodzieży¹⁴⁹. Te decyzje i rozwiązania władz wywołały reakcję Kościoła. W dniu 5 maja 1973 r. Episkopat Polski odniósł się do zmian wprowadzanych w systemie oświaty. W kontekście wdrażania organizacji zbiorczych szkół gminnych biskup zwracał uwagę m.in. na to, że „całodzienne zajęcia dzieci w szkole praktycznie uniemożliwiają także pracę katechetyczną, poprzez którą Kościół spieszy z pomocą rodzicom w wypełnianiu ich obowiązków wychowawczych¹⁵⁰”.

Po tym, jak Episkopat wyraził swoją opinię, bezpieka przystąpiła do obserwacji posunięć hierarchów archidiecezji krakowskiej i diecezji tarnowskiej oraz zachowań księży w parafiach¹⁵¹. W związku ze zbliżającym się nowym rokiem szkolnym (1973/1974) rządzący obawiali się,

¹⁴⁷ Chodzi o tezy programowe VII plenum KC PZPR w sprawie wychowania młodzieży, opublikowane w listopadzie 1972 r., oraz Uchwałę Sejmu PRL z 12 IV 1973 r. o zadaniach narodu i państwa w wychowaniu młodzieży i jej udziale w budowie socjalistycznej Polski (M. Cichosz, *Kształtowanie polskiego systemu oświaty [lata 1960–1973] w kontekście założeń realnego socjalizmu*, „Polska Myśl Pedagogiczna” 2020, nr 6, s. 105–106).

¹⁴⁸ R. Domke, *Kształcenie dzieci i młodzieży w Polsce w latach 70. XX wieku*, „Studia Zachodnie” 2015, t. 17, s. 244–245; Z. Bereszyński, *Oświata i wychowanie jako obszar konfrontacji ideologicznej państwo–Kościół na przykładzie terenów wchodzących w skład województwa opolskiego* [w:] *Relacje państwo–Kościół na Górnym Śląsku...*, s. 245.

¹⁴⁹ M. Cichosz, *Kształtowanie polskiego systemu oświaty...*, s. 107.

¹⁵⁰ *Słowo pasterskie biskupów polskich w sprawie reformy wychowania dzieci i młodzieży* [w:] *Listy Episkopatu Polski 1945–2000*, cz. 1, Marki 2003, s. 942. Dzień wcześniej wydany został także komunikat konferencji plenarnej Episkopatu, w którym domagano się, aby „w planowanym systemie nauczania był zapewniony czas i miejsce na katechizację, wykształcenie katolickie oraz spełnienie obowiązków religijnych” (*Komunikat konferencji plenarnej Episkopatu Polski w sprawie jednolitego systemu wychowania przez państwo, Jasna Góra, 4 V 1973 r.* [w:] P. Raina, *Kościół katolicki a państwo...*, t. 2, s. 614).

¹⁵¹ AIPN Kr, 039/102/DVD, Informacje SB dotyczące spraw konfliktowych, sanktuariów, „sacrosongów” i katechizacji, Informacja Wydziału IV SB KWMO w Krakowie dotycząca kontynuacji akcji kleru przeciw realizacji reformy szkolnictwa (szkół zbiorczych), Kraków 2 VII 1973 r., k. 250–253; *ibidem*, Informacja Wydziału IV SB KWMO w Krakowie dotycząca komentarzy na temat reformy szkolnictwa, Kraków, 31 VII 1973 r., k. 259–260.

że w niektórych miejscowościach może dojść do protestów rodziców przeciwko zbiorczym szkołom gminnym. Władze, w tym SB, brały pod uwagę scenariusz, że za takie wystąpienia odpowiedzialne mogło być duchowieństwo. Choć w powiecie bocheńskim, gdzie tego typu szkoły uruchomiono w Kłaju i Zabierzowie Bocheńskim (parafie w tych miejscowościach należały do archidiecezji krakowskiej), nie odnotowano żadnych protestów, SB monitorowała sytuację i zabezpieczała operacyjnie niedzielne nabożeństwa. W parafii Zabierzów proboszcz ks. Stanisław Czulak podczas mszy świętych zwracał się do rodziców o pomoc w organizowaniu lekcji religii w punktach katechetycznych oraz apelował o składanie oświadczeń, w których wyrażali oni wolę uczęszczania przez ich dzieci na katechezę¹⁵².

Dopiero po reformie administracyjnej z 1975 r. władze centralne nieco zliberalizowały stosunek do funkcjonowania punktów katechetycznych, m.in. w kwestii sprawozdawczości. W piśmie ministra oświaty i wychowania oraz ministra-kierownika Urzędu do spraw Wyznań do wojewodów z września tego roku postanowiono, że „sprawozdania z punktów katechetycznych należy przyjmować, jednak nie należy podejmować żadnych kroków przynaglających do ich składania”¹⁵³.

Podsumowanie

Odwilż z 1956 r. sprawiła, że komuniści ulegli naciskom społecznym i zezwoli na masowy powrót religii do szkół jako przedmiotu nadobowiązkowego. Proces ten w pełni ziścił się w powiecie bocheńskim. Lata 1957–1958 były okresem, w którym aparat partyjny w Bochni obserwował odrodzenie życia religijnego i analizował własną zdolność do reakcji na zachowanie duchowieństwa i mieszkańców powiatu. List KC PZPR z lipca 1958 r. wymusił aktywizację polityki wyznaniowej i zacieśnienie działań miejscowego aparatu władzy. W efekcie w styczniu 1960 r. powstała komisja ds. laicyzacji, która miała koordynować posunięcia wobec Kościoła. Jeśli chodzi o laicyzację szkolnictwa, to dzięki metodom administracyjnym do końca roku szkolnego 1960/1961 w Bochni i powiecie udało się „wyprowadzić” religię z ośmiu szkół średnich i zawodowych oraz 23 podstawowych.

¹⁵² AIPN Kr, 039/94, t. 5, Szkoły zbiorcze, Zestawienie wystąpień i działań biskupów oraz kleru z rejonów, gdzie z dniem 1 IX 1973 r. zorganizowano gminne szkoły zbiorcze, Bochnia, 10 IX 1973 r., k. 15–16.

¹⁵³ AIPN Kr, 210/152, Wytyczne dotyczące polityki wyznaniowej, Pismo ministra oświaty i wychowania i ministra-kierownika Wydziału do Spraw Wyznań, Warszawa, 5 IX 1975 r., k. 5.

Po ustawowym zlaicyzowaniu szkół państwowych w 1961 r. miejscowe władze starały się zmusić księży do przestrzegania przepisów regulujących działalność pozaszkolnej edukacji religijnej dzieci i młodzieży. Chciały doprowadzić do sytuacji, w której nauczanie religii będzie się odbywać przede wszystkim w obiektach kościelnych, a księża katecheci będą podpisywać z administracją oświatową umowy na prowadzenie zajęć z religii w punktach katechetycznych, składać sprawozdania i pozwalać urzędnikom wypełniać funkcje nadzorcze (m.in. poprzez wizytacje).

W związku z brakiem efektów uporczywego upominania księży o obowiązek wykonania zarządzeń ministra oświaty egzekutywa partii zdecydowała się na zaostrenie polityki, w rezultacie czego na początku 1963 r. wobec wybranych proboszczów zastosowano represje administracyjne. Intensywne nękanie trwało dwa lata. W tym okresie przeprowadzono kilka egzekucji komorniczych, ale nie spowodowało to zmiany postawy księży, którzy trwając w uporze, powoływali się na stanowisko hierarchów. Skala represji w powiecie bocheńskim była większa niż w innych powiatach na terenie kraju, co potwierdziły badania SB z września 1963 r.

W 1965 r. Wydział Oświaty i Kultury PPRN wycofał tytuły wykonawcze dalszych egzekucji komorniczych i w kolejnych latach nie wrócono już do szykan administracyjnych. Do maja 1975 r., kiedy przeprowadzono w Polsce reformę administracyjną, w powiecie bocheńskim trwała sytuacja patowa, jeśli chodzi o nadzór nad punktami katechetycznymi. Tutejsi księża w skali całego województwa byli jednymi z najbardziej „opornych” w składaniu sprawozdań. Urzędnicy nie rezygnowali z pozyskania informacji na temat pozaszkolnej nauki religii, ale musieli zadowolić się tym, co wydobyli od księży podczas rozmów z nimi.

Analiza źródeł potwierdziła szeroko zakrojoną współpracę różnych ogniw lokalnego aparatu władzy w zakresie polityki wyznaniowej, obejmującej laicyzację szkół i nadzór nad pozaszkolną katechizacją dzieci i młodzieży. Przedstawiciele PZPR, SB i administracji terenowej spotykali się na posiedzeniach egzekutywy, w komisji ds. laicyzacji, w tzw. trójkach politycznych, a także na doraźnie zwoływanych naradach. W okresie wzmożonych działań represyjnych prowadzonych w 1963 r. taki schemat podejmowania decyzji potwierdził inspektor oświaty z Bochni w sporządzonej przez siebie notatce: „Wszystkie sprawy związane z egzekwowaniem zarządzenia Min[istral] Ośw[iaty] w sprawie pkt katech[etycznych] były omawiane i analizowane kolektywnie w udziałem I-go sekr[etarla] i sekr[etarla] prop[agandy] KP PZPR, przew[odniczącego] PPRN, kier[ownika] UB, prezesa sądu lub

prokuratora oraz insp[ektora] szkol[nego] i jego z[astę]pcy”¹⁵⁴. W kolejnych latach egzekwowanie przepisów regulujących pozaszkolną katechizację spadło w całości na urzędników Wydziału Oświaty i Kultury.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN).
Archiwum IPN w Warszawie (AIPN).
Archiwum Narodowe w Krakowie (ANKr).
Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Bochni (ANBch).
Oddziałowe Archiwum IPN w Krakowie (AIPN Kr).

Źródła publikowane

- Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1962–1989. Wybór dokumentów*, red. i oprac. A. Dziurok, F. Musiał, Kraków–Katowice 2017.
- Listy Episkopatu Polski 1945–2000*, cz. 1, Marki 2003.
- Państwo i Kościół w sprawie nauczania religii (materiały wybrane)*, opr. E. Grzelak, Warszawa 1967.
- Raina P., *Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 2: *Lata 1960–74*, Poznań 1995.
- Raina P., *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 1: *Lata 1945–59*, Poznań 1994.

Opracowania

- Cichosz M., *Kształtowanie polskiego systemu oświaty (lata 1960–1973) w kontekście założeń realnego socjalizmu*, „Polska Myśl Pedagogiczna” 2020, nr 6.
- Codogni P., *Rok 1956*, Warszawa 2006.
- Domke R., *Kształcenie dzieci i młodzieży w Polsce w latach 70. XX wieku*, „Studia Zachodnie” 2015, t. 17.
- Drabik S., „Mała stabilizacja” w organizacjach powiatowych PZPR – na przykładzie *Bochni, Brzeska i Chrzanowa*, „Horyzonty Polityki” 2013, nr 4.
- Dudek A., Gryz R., *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2003.
- Dudek A., *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*, Kraków 1995.
- Dudziak J., Nowak S., Satoła S., Szeląg M., *Szkolnictwo i życie kulturalne* [w:] *Bochnia. Dzieje miasta i regionu*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Kraków 1980.

¹⁵⁴ ANBch, 30/4/667, Notatka służbowa inspektora oświaty, [? 1963 r.], b.p.

- Dziurok A., *Krucztoizacja. Polityka władz partyjno-państwowych wobec Kościoła katolickiego w latach 1945–1956 w województwie śląskim/katowickim*, Katowice 2012.
- Jasiak D., *Akcja dekrucyfikacyjna w 1958 r. w północno-wschodnich powiatach województwa krakowskiego w świetle dokumentów*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2014, z. 1.
- Jemielity W., *Punkty katechetyczne diecezji łomżyńskiej po 1945 r.*, „Prawo Kanoniczne” 2004, t. 47, nr 3–4.
- Jędraszewski M., *Partia komunistyczna walcząca z religią i państwo komunistyczne gwarantujące wolność religijną jako teoretyczne podstawy marksizmu-leninizmu w walce z religią i Kościołem katolickim w krajach realnego socjalizmu*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 2008, t. 22.
- Kahl R., *Instytucjonalne doskonalenie nauczycieli w PRL (1956–1989). Ideologia-polityka-praktyka*, Zielona Góra 2012.
- Kasprzycki M., *Kwestia nauczania w świetle protokołów egzekutywy Komitetu Powiatowego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Nowym Sączu w latach 1958–1970. Zarys problematyki*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2014, nr 1.
- Kobiela S., *Bochnia w październiku 1956 r.*, „Wiadomości Bocheńskie” 2016, nr 4.
- Konopka H., *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944–1961)*, Białystok 1997.
- Kwiek J., *Rok 1956 w Krakowie i województwie (wybrane problemy)*, Kraków 1999.
- Lemek K., *Działalność punktów katechetycznych w województwie szczecińskim w latach 1961–1970* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 2: 1956–1972, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin 2017.
- Lemek K., *Działalność punktów katechetycznych w województwie szczecińskim w latach 1962–1970 w świetle materiałów Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Szczecinie*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2015, nr 1.
- Maniewska K., *Kościół katolicki w Bydgoszczy wobec prób laicyzacji i dezintegracji społeczeństwa w okresie rządów Edwarda Gierka (1970–1980)*, Warszawa 2007.
- Mardyła P., *Duszpasterstwo w czasach stalinowskich. Władze komunistyczne wobec działalności duszpasterskiej Kościoła rzymskokatolickiego w archidiecezji krakowskiej w latach 1945–1956*, Kraków 2009.
- Marecki J., *Zakony pod presją bezpieki. Aparat bezpieczeństwa wobec wspólnot zakonnych na terenie województwa krakowskiego 1944–1975*, Kraków 2009.
- Marek Ł., „Kler to nasz wróg”. *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na terenie województwa katowickiego w latach 1956–1970*, Katowice 2009.
- Marek Ł., „Ofensywie klerykalizmu trzeba położyć tamę”. *Partyjno-państwowa walka z Kościołem o ducha narodu w okresie Wielkiej Nowenny na przykładzie województwa katowickiego* [w:] *Pół wieku milenium. Religijne, polityczne*

- i społeczne aspekty obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967). Studia i materiały*, red. B. Noszczak, Warszawa 2017.
- Marek Ł., *List KC PZPR z lipca 1958 roku, czyli laicyzacja kontra klerykalizacja* [w:] „Przewodnia siła Narodu”. *Z dziejów partii komunistycznej na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim 1945–1990*, red. T. Kurpierz, Katowice 2010.
- Mazurkiewicz D., *Nadzór państwa nad punktami katechetycznymi na przykładzie działań administracji w Zielonej Górze wobec Kościoła gorzowskiego*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2011, t. 14.
- Mezglewski A., *Nauczanie religii w Polsce Ludowej*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2000, t. 1.
- Michalski K., *Działalność Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu PRL i Episkopatu Polski 1980–1989*, Warszawa 2012.
- Musiał F., *Pion antywyznaniowy WUBP w Krakowie (1945–1952). Rekonesans badawczy* [w:] *Przeciw religii i kościołom. Sprawozdania Sekcji 5 Wydziału V Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie 1946–1952*, red. *idem*, Kraków 2008.
- Reczek R., *Laicyzacja szkół w Wielkopolsce w okresie rządów Władysława Gomułki* [w:] *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1956–1970*, red. K. Białecki, Poznań 2009.
- Stanaszek B., *Diecezja sandomierska w powojennej rzeczywistości politycznej w latach 1945–1967*, t. 1: *Problematyka personalno-organizacyjna*, Sandomierz 2006.
- Stanaszek B., *Diecezja sandomierska w powojennej rzeczywistości politycznej w latach 1945–1967*, t. 2: *Duszpasterstwo i laicyzacja życia społecznego*, Sandomierz 2006.
- Stanuch Z., *Walka o religię. Katechizacja szkolna i pozaszkolna na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1961*, Szczecin 2014.
- Szczepaniak J., *Akcja dekrucyfikacyjna (wrzesień 1958 r.), w świetle meldunków krakowskiej służby bezpieczeństwa* [w:] *Nie ma wolności bez pamięci. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Ryszardowi Terleckiemu*, red. W. Bernacki, Z. Nawrocki, W. Pasierbek, Z.K. Wójcik, Kraków 2009.
- Szot A., *Normalizacja, której nie było... Katechizacja na Białostoczczyźnie w latach 1956–1961*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 2010, t. 9.
- Talarek K., *Diecezja tarnowska w latach 1945–1970. Problemy personalno-organizacyjne*, Tarnów 2012.
- Talarek K., *Duchowieństwo i świeccy diecezji tarnowskiej wobec okólnika Ministerstwa Oświaty w sprawie przestrzegania świeckości szkoły (nr 26 z 4 sierpnia 1958 roku) w świetle doniesień Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Dzieje Diecezji Tarnowskiej*, t. 2: *Institucje i wydarzenia*, red. A. Gąsior, J. Królikowski, Tarnów 2012.

- Talarek K., *Kary nakładane na kapłanów diecezji tarnowskiej za niezastosowanie się do przepisów państwowych odnośnie do nauczania religii w latach 1961–1963 w świetle dokumentów Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Dzieje Diecezji Tarnowskiej*, t. 6: *Świadkowie wiary*, red. A. Gąsior, J. Królikowski, Tarnów 2018.
- Wiśniewska J., *Dyskryminacja katechetów zakonnych w prawie oświatowym okresu gomułkowskiego*, „*Studia z Prawa Wyznaniowego*” 2014, t. 17.
- Wiśniewska M., *Szkolnictwo wyznaniowe i nauczanie religii w świetle osobistych zapisków prymasa Stefana Wyszyńskiego z 1961 roku*, „*Biuletyn Historii Wychowania*” 2019, nr 40.
- Zieliński Z., *Kościół w Polsce 1944–2002*, Radom 2003.
- Żaryn J., *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003.

Streszczenie: Rok 1956 r. przyniósł w Polsce duże zmiany życiu politycznym, gospodarczym i społecznym. „Odwilż” przerwała postępującą laicyzację szkolnictwa i stworzyła na krótko dogodne warunki dla powrotu religii do szkół. W powiecie bocheńskim, gdzie w okresie stalinowskim z dużym trudem usuwano religię ze szkół, na przełomie 1956 i 1957 r. ponowną katechizacją objęto młodzież we wszystkich szkołach podstawowych, średnich i zawodowych. Władze partyjne w powiecie, świadome zahamowania procesu laicyzacji, debatowały nad sposobami zmniejszenia oddziaływania Kościoła na młodzież, a SB metodami operacyjnymi gromadziła szczegółowe informacje na ten temat.

Przełomowym momentem, który wymusił na władzach zmianę polityki wobec Kościoła, był list KC PZPR do struktur terenowych partii (lipiec 1958 r.). Straszono w nim „ofensywą kleru” i mobilizowano do skutecznego przeciwdziałania jego wpływom na wiele dziedzin życia, w tym edukację dzieci i młodzieży. W powiecie bocheńskim doszło do zacieśnienia współpracy partii, administracji terenowej oraz SB, które wspólnymi siłami zaczęły stopniowo „uwalniać” szkoły od wpływów religii katolickiej. Do czasu ustawowego zagwarantowania szkolnictwu świeckiego charakteru miejscowym władzom udało się usunąć katechezę z trzydziestu szkół podstawowych (na 106) oraz ośmiu średnich i zawodowych.

Nowy etap polityki wobec katechizacji rozpoczął się w roku szkolnym 1961/1962, kiedy po uchwaleniu 15 lipca 1961 r. ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania księża zmuszeni byli organizować katechezy w kościołach, kaplicach i domach prywatnych. Początkowo władze próbowały wymusić organizowanie punktów katechetycznych w obiektach sakralnych i kościelnych, jednak bez powodzenia. Pod koniec 1961 r., mimo zorganizowania w powiecie ponad dziewięćdziesięciu punktów katechetycznych, żaden proboszcz parafii nie zawarł z Wydziałem Oświaty i Kultury umowy na nauczanie religii. Ponieważ w 1962 r. władze szkolne otrzymały zaledwie kilka sprawozdań z działalności punktów katechetycznych, w kolejnym roku KP PZPR podjął decyzję o zastosowaniu wobec wybranych proboszczów represji administracyjnych, które w kilku

Władze powiatu bocheńskiego wobec szkolnej i pozaszkolnej katechizacji

przypadkach zakończyły się egzekucjami komorniczymi. W działania represyjne zaangażowani byli funkcjonariusze SB oraz urzędnicy PPRN. Zaostrzenie polityki nie przyniosło oczekiwanych efektów, dlatego na początku 1965 r. administracja wycofała się z egzekucji nałożonych kar finansowych.

W kolejnych latach sytuacja na tym odcinku nie uległa zmianie. Po dojściu do władzy Edwarda Gierka polityka władz partyjnych i administracji oświatowej skupiła się na zmianach w systemie oświaty i wychowania oraz na zwiększeniu ideologicznego oddziaływania na dzieci i młodzież. Miał to być sposób na powstrzymanie wpływów Kościoła. Także w powiecie bocheńskim starano się realizować założenia takiej polityki. Dla rodziców organizowano wykłady na tematy światopoglądowe, a dzieci próbowano zainteresować zajęciami pozalekcyjnymi i pozaszkolnymi. Dopiero po reformie administracyjnej w 1975 r. nastąpiła pewna liberalizacja w zakresie nadzoru nad punktami katechetycznymi, w tym sprawozdawczością z ich działalności.

Słowa kluczowe: powiat bocheński, katechizacja dzieci, punkty katechetyczne, usuwanie nauczania religii ze szkół, Kościół katolicki, SB, PZPR, władze oświatowe, represje administracyjne

Marcin Kasprzycki (ur. 1975), doktor, historyk, politolog, pracownik OBBH IPN w Krakowie. Zajmuje się problematyką funkcjonowania aparatu bezpieczeństwa w województwach krakowskim i nowosądeckim oraz działaniami aparatu władzy wobec Kościoła katolickiego w województwach krakowskim (do 1975 r.) i nowosądeckim (1975–1990). Autor monografii: *Ludzie bezpieki w powiecie Nowy Sącz. Obsada Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego/Powiatowego Urzędu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Nowym Sączu w latach 1945–1956* (Kraków 2009), „*Organ ładu i spokoju w rękach demokracji...!*” *Aparat bezpieczeństwa w powiecie nowosądeckim w latach 1945–1975* (Kraków 2020). Redaktor tomów: *Konfederacja Polski Niepodległej w Krakowie w latach 1979–1990. Wybór dokumentów* (Kraków 2009), *Niezależne Zrzeszenie Studentów w Krakowie w latach 1980–1990. Wybór dokumentów*, t. 1: 1980–1981 (wraz z H. Głębockim, Kraków 2014).

Bochnia District Authorities towards School and Out-of-School Religious Education of Children and Youth in 1956–1975

Abstract: The year 1956 brought major changes to political, economic and social life in Poland. The ‘thaw’ interrupted the advancing secularisation of education and created for a short time favourable conditions for the return of religion classes to schools. In the Bochnia district, where in the Stalinist

period religion was removed from schools with great difficulty, catechisation was reintroduced for the youth in all primary, secondary, and vocational schools at the end of 1956 and early 1957. The party authorities in the district, aware of the inhibition of the process of secularisation, debated on ways to stop the visible influence of the Church on young people, and SB, using operative work, collected detailed information on the subject.

The turning point, which forced the authorities to change their policy towards the Church, was the letter from the Central Committee of the Polish United Workers' Party (KC PZPR) to local party structures (July 1958). It threatened with a 'clergy offensive' and mobilised people to effectively counteract its influence on many areas of life, including the education of children and young people. In the Bochnia district there was a tightening of cooperation between the party, the local administration and the security service, which together began to gradually 'free' schools from the influence of the Catholic religion. By the time the secular character of schooling was guaranteed by law, the district authorities had succeeded in removing religious education from thirty primary schools (out of 106) and eight secondary and vocational schools.

A new stage in the policy towards catechisation began in the school year 1961/1962, when, following the enactment of the law on the development of the education system on 15 July 1961, priests were forced to organise catechisation in churches, chapels and private homes. At first, the authorities tried to force the organisation of catechetical points in sacral and church buildings, but without success. At the end of 1961, despite the organisation of more than ninety catechetical points in the district, no parish priest had concluded a contract with the Department of Education and Culture for the teaching of religion. When, in 1962, the school authorities received only a few reports on the activities of catechetical centres, the following year the District Committee of the Polish United Workers' Party (KP PZPR) decided to apply administrative repressions against selected parish priests, which in several cases ended with bailiffs' execution. SB officers and Presidium of the District National Council officials were involved in the repressive actions. The tightening of the policy did not bring the expected results, so at the beginning of 1965, the administration withdrew from the enforcement of the imposed fines.

In the following years, the situation in this section did not change. After Edward Gierek came to power, the policy of the party authorities and educational administration focused on changes in the educational system and increased ideological influence on children and young people. That was supposed to be a way to stop the influence of the Church. Also, in the Bochnia district, attempts were made to implement such a policy. Lectures on ideological issues were organised for parents and attempts were made to attract children to extracurricular and out-of-school activities. Only after the 1975 administrative

reform there was a certain liberalisation in the field of supervision of catechetical points, including reporting of their activities.

Keywords: Bochnia district, catechisation of children, catechetical points, removal of religious education from schools, Catholic Church, SB, Polish United Workers' Party (PZPR), educational authorities, administrative repression

Marcin Kasprzycki (b. 1975), PhD, historian, political scientist, employee of the Institute of National Remembrance in Cracow. He is interested in the functioning of the security apparatus in the Cracow and Nowy Sącz Voivodeships, and activities of the state apparatus against the Catholic Church in the Voivodeships of Cracow (until 1975) and Nowy Sącz (1975–1990). Author of the monographs *Ludzie bezpieki w powiecie Nowy Sącz. Obsada Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego/Powiatowego Urzędu do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Nowym Sączu w latach 1945–1956* (Cracow, 2009), *'Organ ładu i spokoju w rękach demokracji...': Aparat bezpieczeństwa w powiecie nowosądeckim w latach 1945–1975* (Cracow, 2020), editor of volumes: *Konfederacja Polski Niepodległej w Krakowie w latach 1979–1990. Wybór dokumentów* (Cracow, 2009), (with H. Głębocki) *Niezależne Zrzeszenie Studentów w Krakowie w latach 1980–1990. Wybór dokumentów*, vol. 1: 1980–1981 (Cracow, 2014).